

لذا این قانون، وظیفه ساخت و اداره ورزشگاه‌ها را در انحصار سازمان تربیت بدنی نمی‌داند و وظایف قانونی شهرداری‌ها در این زمینه به قوت خود باقی است. شهرداری‌ها موظف هستند با هماهنگی سازمان تربیت بدنی به این وظایف مصوب عمل کنند.

وظیفه شهرداری در احداث و مدیریت زمین‌های بازی

بر اساس بند ۲۱ از ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها، شهرداری موظف به ایجاد باغ کودکان است. یکی از اجزای جدانشدنی باغی (پارک) کودکان، زمین‌بازی برای کودکان است و این بند به‌طور ضمنی وظیفه احداث فضاهای بازی کودکان را بر عهده شهرداری می‌نهد.

نقش و وظیفه شهرداری در ساماندهی تفرجگاه‌های پیرامون شهر

شهرداری‌ها برحسب ماده ۹۹ از قانون شهرداری، می‌بایست برای حریم شهر، نقشه (طرح) جامع شهرسازی تهیه کنند. تفرجگاه‌های پیرامون شهر - چنان‌که از نامشان پیداست - معمولاً در حریم شهرها قرار می‌گیرند و شهرداری موظف است بر اساس طرح‌های مصوب، بر ساخت‌وساز در این محدوده نظارت کند و با تخلف‌های ساختمانی (بر اساس ماده ۱۰۰) و تخلف‌های بهداشتی (بر اساس بند ۲۰ ماده ۵۵) برخورد قانونی کند. همچنین شهرداری‌ها در اجرای قوانین مربوط به بهره‌برداری از منابع طبیعی، حفاظت از محیط‌زیست، احیای اراضی ایران‌گردی و جهانگردی، رعایت حریم نهرها و مانند اینها، با سایر دستگاه‌های اجرایی نظیر سازمان حفاظت از محیط‌زیست، سازمان ایران‌گردی و جهانگردی، جهادسازندگی، سازمان تربیت بدنی، سازمان ملی زمین و مسکن و... برای حفاظت از منابع طبیعی و بهره‌برداری مطلوب از تفرجگاه‌های پیرامون شهرها همکاری می‌کنند.

نقش شهرداری در زمینه مدیریت و ساماندهی پارک‌های موضوعی

همان‌طور که در بندهای پیشین اشاره شد پارک‌ها اکنون بستر فعالیت‌های متعدد فرهنگی و اجتماعی شده‌اند و این امر مکمل نقش اکولوژیک پارک‌ها می‌باشد، اما در سال‌های اخیر این نقش پارک‌ها بزرگ‌تر شده است و پارک‌های موضوعی و تخصصی بسیاری ایده پردازی، طراحی و اجرا گشته است.

در واقع بدین گونه پارک به‌عنوان یک موسسه‌ی فرهنگی - آموزشی و فراغتی طراحی می‌شود که رویکرد یاد دهنده‌گی دارد، لذا در ادامه ضمن تعریف پارک‌های موضوعی و تخصصی نمونه‌هایی از این پارک‌ها را معرفی می‌کنیم:

پارک‌ها و فضای سبز شهری از مهم‌ترین عوامل مؤثر در شکل‌دهی به پایداری اجتماعی و همبستگی فضاهای شهری می‌باشند. ولی عواملی مانند مشکلات زندگی شهری، ایمنی پارک و فضای سبز، امنیت و متناسب نبودن امکانات موردنیاز برای گروه‌های مختلف سنی و جنسی در این مکان‌ها از جمله عوامل کاهش تمایل شهروندان برای استفاده از این عرصه‌ها می‌باشد.

ویژگی‌ها و نمونه‌های پارک‌های موضوعی

اهمیت پارک‌های موضوعی

موضوع مهمی که در ساخت پارک‌ها و فضاهای سبز شهری مغفول مانده عدم استفاده از زمینه‌های فرهنگی و گردشگری این فضاهاست. در داخل این پارک‌ها هیچ‌المان و فضای خاصی وجود ندارد که مخاطب را جذب خود کند در واقع نمی‌توان هیچ تمایز و تفاوتی میان پارک‌های شهر قائل شد که آن‌ها را از هم تفکیک کند. همه آن‌ها دارای فضای سبز، میدان مرکزی، مسیرهای حرکتی،

استخر و آب‌نما و آلاچیق‌های معمولی هستند فضای بصری تکراری که از لحاظ محتوایی چیزی را به مخاطب القا نمی‌کند. این درحالی است که برای جذاب‌تر کردن و متنوع‌تر نمودن بوستان‌ها می‌توان از موضوعات و مفاهیم روزمره زندگی که با آن‌ها مواجهیم و یا موضوعات و الگوهای جذاب و متنوع در برنامه‌ریزی و در احداث پارک‌های شهر استفاده کرد و خوشبختانه کشور ما از لحاظ این الگوها غنی است. اِلَم‌هایی که ریشه در گذشته‌ی هویتی ما دارد از یک‌سو و فاکتورهای زندگی مدرن، همه و همه می‌توانند در طراحی بصری بوستان‌ها مورد استفاده قرار بگیرند و تا حد زیادی از یکنواختی آن بکاهند.

امروزه پارک‌ها دیگر صرفاً فضای همه نشینی آب و گیاه نیستند و بجای اینکه تقلیدی از طبیعت باشند می‌توانند تقلیدی از یک موضوع، مفهوم و یا یک سوژه باشند. یک پارک موضوع محور می‌تواند عملکردی خاص را در خود جای دهد و یا یک مفهوم و یا موضوع را انتقال دهد.

از این رو پارک موضوعی یک نمونه بسیار خوب در بیان و به تصویر کشیدن این هدف می‌باشد. بنابراین اهدافی که در طراحی و احداث پارک‌های موضوع محور می‌توانند مدنظر قرار گیرند عبارتند از:

- ایجاد محیط مناسب برای گذران اوقات فراغت؛
- توجه دادن به موضوعات و منظرسازی‌های نمادین؛
- اهداف آموزشی؛
- ایجاد خلاقیت‌های نو در عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی.

نمونه‌های پارک موضوعی

نمونه‌های مختلف در کشورهای مختلف با شرایط فرهنگی و تاریخی انتخاب شده. همچنین نمونه‌هایی از طرح‌های مختلف در داخل

کشور هم مورد بررسی قرار گرفته است که لیستی از این کشورها و نمونه‌ها در داخل و خارج اشاره شده است:

نمونه‌های داخلی	نمونه‌های خارجی
پارک آب و آتش تهران	دولایت پاریس
پارک موزه دفاع مقدس تهران	پارک سیتروئن
پارک ژوراسیک تهران	پارک دارک استار آمریکا
پارک نهج‌البلاغه تهران	پارک چری اسپرینگز

پارک موضوعی دولایت پاریس

پارک موضوعی والت دیزنی فلوریدا

پارک دارک استار آمریکا

انواع پارک موضوعی

- پارک ترافیک
- پارک ژوراسیک
- پارک موزه
- پارک مینیاتوری
- پارک مشاهیر
- پارک موسیقی
- پارک قهرمانان
- پارک آبی
- پارک پسماند
- پارک کودکان توان یاب
- SAFARI پارک
- پارک حیوانات
- پارک بانوان
- پارک آتش‌نشانی
- پارک زلزله

پارک بازیافت

پارک ژوراسیک

پارک آموزش ترافیک کودک

ایجاد محیطی اجتماعی برای آموزش ترافیک در هر شهری ضروری به نظر می‌رسد؛ زیرا آموزش ترافیک با اتکا به مطالب نظری و بدون آموزش عملی ممکن نیست. از این رو یکی از روش‌ها آموزش عملی

به آن‌ها با استفاده از پارک‌های آموزش ترافیک است که شبیه محیط واقعی ترافیک، برای مثال راه‌ها، خط آهن، پیاده‌رو و خیابان‌ها، علائم راهنمایی، چراغ راهنماها و غیره، ولی در مقیاس کوچک‌تر، طراحی و احداث می‌شود. نخستین پارک مجهز به چراغ راهنما و تابلوهای ترافیک و خط‌کشی معابر در سال ۱۹۸۹ میلادی در شهر هامبورگ آلمان گشایش یافت. در حال حاضر بیش از صدها پارک آموزش ترافیک در کشورهای مختلف دنیا از جمله اتریش، آلمان، سوئیس، فرانسه، بریتانیا، روسیه، پرتغال، اسپانیا، فنلاند، هندوستان، چین، کره، ژاپن، اسکاتلند و... به بهره‌برداری رسیده‌اند. ابتکار دیگری که در این پارک‌ها صورت می‌گیرد محوطه‌ی کوچکی در مقیاس بسیار ریزتر از پارک‌های آموزش ترافیک به صورت یک شهر مینیاتوری ماکت‌سازی می‌شود همراه با وسایل نقلیه‌ی اسباب‌بازی که در امر آموزش ترافیک از این مورد استفاده می‌کنند. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۰)

نخستین پارک آموزش ترافیک ایران واقع در منطقه ۸ تهران

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۰)

کتابخانه‌های شهری

مشخصات انواع کتابخانه‌های شهری بر حسب مقیاس

انواع اصلی کتابخانه، عبارتند از: کتابخانه آموزشگاهی (کتابخانه دبستان و دبیرستان)، کتابخانه دانشگاهی و کتابخانه تخصصی که "توسط شرکتی تجاری، خصوصی، انجمن، نهاد دولتی یا سایر گروه‌ها و نهادهای خاص علاقه‌مند به رفع نیازهای اطلاعاتی اعضای خود در زمینه اهداف سازمان مربوط پایه‌ریزی، حمایت و اداره می‌شود. حوزه خدمات این کتابخانه به موضوع مربوط به سازمان مادر یا میزبان محدود می‌گردد". بنابراین کتابخانه تخصصی، کتابخانه‌ای است که "به موضوع یا مجموع موضوعاتی خاص یا شکل (فرم) ویژه‌ای از مدارک اختصاص یافته است و هدف از ایجاد آن رفع نیازهای مراجعان خاص می‌باشد".

مهم‌ترین و رایج‌ترین نوع کتابخانه، کتابخانه عمومی است که اغلب شهرداری‌ها و دولت در پی ایجاد و توسعه چنین کتابخانه‌هایی هستند. "کتابخانه عمومی کتابخانه‌ای است که به‌طور رایگان یا با

مبلغی ناچیز در خدمت افراد یک جامعه یا منطقه قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، هدف یک کتابخانه عمومی خدمت به توده مردم است. کتابخانه عمومی در خدمت همه کسانی است که بتوانند از آن بهره گیرند. این ویژگی، کتابخانه عمومی را از سایر کتابخانه‌ها متمایز می‌کند. مشخصه دیگر کتابخانه عمومی فراهم آوردن خدمات جامع و گسترده‌ای است که اجرای وظایفی مانند اطلاع‌رسانی، آموزش، سرگرمی و الهام را در بردارد."

وقتی جمعیت شهر از حدی معین بگذرد، یک کتابخانه عمومی برای رفع نیاز شهروندان کافی نیست و باید کتابخانه‌های دیگری نیز در شهر ایجاد شود. البته سطح و اندازه کتابخانه‌ها باید متناسب با حوزه نفوذ و تعداد مراجعان آن‌ها باشد.

بر اساس معیارهای رایج شهرسازی، چهار نوع کتابخانه در شهر ایجاد می‌شود که عبارتند از:

۱ - کتابخانه محلی: شعاع عمل آن ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ متر، جمعیت تحت پوشش آن ۱۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ نفر، سطح زیربنای آن ۱۸۰ تا ۲۵۰ متر و ظرفیت سالن مطالعه آن ۲۰ تا ۲۵ نفر است.

۲ - کتابخانه ناحیه: شعاع عمل آن ۱۰۰۰ تا ۱۶۰۰۰ متر، جمعیت تحت پوشش آن ۱۰۰۰۰ تا ۲۵۰۰۰ نفر، سطح زیربنای آن ۲۵۰ تا ۵۰۰ مترمربع و ظرفیت سالن مطالعه آن ۳۰ تا ۶۰ نفر است.

۳ - کتابخانه منطقه: شعاع عمل آن ۱۵۰۰ تا ۵۰۰۰ متر، جمعیت تحت پوشش آن ۲۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰۰ نفر، سطح زیربنای آن ۷۵۰ تا ۲۰۰۰ مترمربع و ظرفیت سالن مطالعه آن ۶۰ تا ۲۰۰ نفر است.

۴ - کتابخانه مرکزی شهر: شعاع عمل آن تمام شهر و جمعیت تحت پوشش آن ۱۰۰۰۰۰ نفر (یا بیشتر)، سطح زیربنای آن ۴۰۰۰

تا ۸۰۰۰ مترمربع و ظرفیت سالن مطالعه آن ۲۰۰ تا ۵۰۰ نفر است.

سلسله مراتب یاد شده مربوط به یک شهر بزرگ است. در بقیه شهرها به نسبت جمعیت و اندازه شهر، برخی از این کتابخانه‌ها احداث می‌شوند و به برخی دیگر تا زمان تغییر جمعیت و اندازه شهر، نیازی نیست، زیرا مفهوم کتابخانه مرکزی شهر مفهومی نسبی است. به عنوان مثال، برای یک شهر متوسط ۷۵۰۰۰ نفری، کتابخانه مرکزی شهر، همان ابعاد و اندازه‌های کتابخانه ناحیه را در یک شهر ۵۰۰۰۰۰ نفری دارد. و در یک شهر کوچک ۱۵۰۰۰ نفری، یک کتابخانه درحد و اندازه کتابخانه محله در شهر بزرگ، برای خدمات‌رسانی به شهروندان کافی است. در کشور ما، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که وزارتخانه مسئول کتابخانه‌های عمومی است، کتابخانه‌های عمومی را درجه‌بندی کرده و رعایت این درجه‌بندی برای سایر سازمان‌هایی که قصد احداث کتابخانه عمومی دارند، ضروری و لازم است.

در اینجا باید متذکر شد، آنچه تحت عنوان کتابخانه مرکزی زیر نظر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی از آن یاد می‌شود، تقریباً معادل کتابخانه مرکزی شهر است. کتابخانه درجه یک نیز تقریباً معادل کتابخانه منطقه و کتابخانه درجه دو و یا سه تقریباً معادل با کتابخانه ناحیه و کتابخانه درجه چهار و یا پنج تقریباً معادل کتابخانه محله است.

درجه‌بندی کتابخانه‌های عمومی

کتابخانه‌های عمومی با توجه به مقتضیات فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و میزان شؤون ملاحظاتی که در ساختمان و فضای مطالعه و تجهیزات کتابخانه به کار رفته و نیز امکان اجرای برنامه‌های فرهنگی برای جذب و جلب مردم به کتابخانه، به شش درجه به شرح زیر تقسیم‌بندی شده‌اند:

- کتابخانه مرکزی: کتابخانه عمومی مرکزی، کتابخانه‌ای است که

ضمن داشتن سیستم‌های مجهز و پیشرفته روز، مرکز خدمات شبکه‌ای از کتابخانه‌ها باشد و مجموعه‌های اصلی و عمده در آنجا نگهداری شوند تا در کوتاه‌ترین زمان، نیازهای فرهنگی جمعیتی بالغ بر ۱۰۰ هزار نفر به بالا، در حوزه شهری برآورده گردد. وظایف اصلی این کتابخانه، عبارت است از:

- ۱- انجام خدمات فنی کتابداری و نظارت در امور فنی کتابخانه‌های عمومی مجاور.
  - ۲- همکاری با کتابخانه‌های عمومی دیگر در آماده‌سازی کتاب.
  - ۳- آموزش کتابداری و فراهم کردن امکانات کارآموزی برای کلیه کتابداران تازه استخدام شده.
  - ۴- جمع‌آوری، طبقه‌بندی و نگهداری مجله‌ها و نشریه‌ها.
  - ۵- فراهم آوردن موجبات مطالعه و انجام تحقیقات علمی برای محققان و دانشمندان از طریق جمع‌آوری منابع و مآخذ.
  - ۶- برگزاری جلسه‌های منظم سخنرانی و بحث و مانند اینها، که با شأن کتابخانه مطابق باشد.
  - ۷- اداره کتابخانه‌های سیار.
- کتابخانه‌های عمومی مرکزی از بخش‌های زیر تشکیل شده است:
- ۱ - بخش سالن مطالعه خواهران و برادران.
  - ۲ - بخش مخزن کتاب.
  - ۳ - بخش مرجع و منابع و کتاب‌های کم‌یاب.
  - ۴ - بخش انبار کتاب‌های ذخیره.
  - ۵ - بخش نشریه‌های ادواری.
  - ۶ - بخش سمعی و بصری.
  - ۷ - بخش نمایشگاه.
  - ۸ - سالن اجتماعات.

- ۹ - بخش اداری (شامل قسمت‌های کارکنان، خدمات فنی کتابداری، صحافی، کتابخانه سیار، انتخاب و خرید کتاب).
- ۱۰ - بخش آموزش (شامل قسمت آموزش عملی کتابداری، آموزش برخی از فنون و هنرها از قبیل نقاشی، خطاطی و تندخوانی)
- ۱۱ - بخش رایانه (کامپیوتر).
- ۱۲ - بخش مشاوره.
- ۱۳ - بخش سرایداری.

کتابخانه‌های عمومی درجه یک

کتابخانه‌ای است که بتواند نیازهای فرهنگی جمعیتی در حدود صد هزار نفر را برآورده کند. وظایف اصلی این کتابخانه به شرح زیر است:

- ۱ - برآورده کردن نیازهای عمومی مراجعه‌کنندگان به کتابخانه
  - ۲ - فراهم آوردن موجبات مطالعه و تحقیقات علمی به میزانی محدودتر از کتابخانه مرکزی برای محققان
  - ۳ - برگزاری جلسه‌های منظم سخنرانی و بحث
  - ۴ - همکاری با کتابخانه‌های درجه پایین‌تر در آماده‌سازی کتاب ضمن هماهنگی با کتابخانه مرکزی
- وظایف یاد شده از طریق بخش‌های زیر به اجرا در می‌آیند:

- ۱ - بخش مخزن و کتابخانه
- ۲ - بخش مرجع و نشریه‌ها
- ۳ - سالن اجتماعات
- ۴ - بخش اداری و آماده‌سازی
- ۵ - بخش رایانه (کامپیوتر)
- ۶ - بخش آموزش
- ۷ - بخش سرایداری

کتابخانه‌های عمومی درجه ۲، ۳، ۴، ۵

این کتابخانه‌ها موظف به ارائه خدمات فرهنگی به همه مردم می‌باشند و وجه تمایز آن‌ها میزان زیربنای کتابخانه و یکسان نبودن در میزان ارائه خدمات فرهنگی است.

وظایف این کتابخانه‌ها به شرح زیر است:

۱ - برآوردن احتیاج‌های جامعه در زمینه کتاب و نشریه در حدی محدود

۲ - ایجاد تسهیلات برای استفاده مطلوب محققان در حد توان

۳ - برگزاری جلسه‌های منظم سخنرانی و بحث

۴ - تشویق عامه در مراجعه مستمر به کتابخانه‌های عمومی

۵ - فعالیت فوق‌برنامه در صورت اختصاص اعتبار مالی به این

منظور

جدول مشخصات کتابخانه مرکزی

کارکنان (پرسنل)		نیازهای اصلی	تجهیزات کتابخانه‌ای	گنجایش کتابهای مورد نیاز	سطح زیر بنا بر مبنای حداقل ۲۵۰۰ متر مربع
تعداد	سمت	سیستم هشدار دهنده آتش سیستم اعلامی حریق مرکزی	فصله چوبی کتاب برای بخش امانت فصله چوبی میز مطالعه میز مطالعه برگه دان ۳۰ خانه فصله نشریه‌ها میز جای روزنامه دورنگار یک دستگاه ماشین تحریر	۸۰ تا ۲۰۰ هزار جلد کتاب	بخش سالن مطالعه حدود نفرین ۱- کل زیر بنا ۲- کل زیر بنا
۱ نفر	رئیس کتابخانه مرکزی				
۱ نفر	معاون کتابخانه مرکزی				
۱۰ نفر	کتابدار (۲)				
۱ نفر	کتابدار بخش نشریه‌ها				
۱ نفر	کتابدار بخش مرجع، تاریخ و کتابهای کرباب				
۱ نفر	کارمند دفتری				
۲ نفر	ماشین نویسن				
۱ نفر	کارمند سمنی و نسری				
۱ نفر	متمدی نمایش فیلم				
۱ نفر	تهیادار				
۱ نفر	نامہ رسان				
۲ نفر	متمدی اطلاعات				
به تعداد مورد نیاز	خدمات				

- این اندازه (ایا متش) با افزایش سطح کل زیر بنا با همان عیای افزایش پیدا می کند.
- ۲۵۰۰ متر مربع بر مبنای ۲۵۰۰ متر مربع که با سطح کل زیر بنا متشیر است و برای ۳۰۰۰ جلد کتاب و ۲۰۰۰ فصله جا و فنیا دارد.
- شامل اتاقهای کار، اتاقهای کار شدان، دفترها، دستشوییها و سرسراها.
- ۴- کل زیر بنا در نظر گرفته شده است (۵۰۰ متر مربع).
- برای هر کشور، از جعبه برگه دان، حداکثر ۵۰۰ برگه در نظر است. بنابراین برای ۳۰ هزار جلد کتاب ۱۰۰ عدد برگه دان سی خانه ای مورد نیاز است.
- مطابق استاندارد برای هر دو هزار جلد جمعیت باسواد.
- ۱ نفر کتابدار مورد نیاز است که حداقل جمعیت برای کتابخانه مرکزی ۱۰۰۰ نفر بیش نباشد و این صورت برای کتابخانه مرکزی ۵۰ کتابدار مورد نیاز است که این تعداد با شرایط کنونی جامعه ما مطابقت ندارد و در نهایت حداقل نیاز به کتابدار بیش نباشد شده است.

مختصات کتابخانه درجه دو

کارکنان (پرستار)		نیازهای ایمنی	تجهیزات کتابخانه‌ای	گنجایش کتابهای مورد نیاز	سطح (پرتا بر مبنای ۱۲۰ متر مربع تا ۷۵۰ متر مربع متغیر این جدول بر مبنای ۱۰۰ متر مربع است)
تعداد	سمت	سیستم اطلاع‌رسانی	فصله چوبی	۶۵ تا ۳۰ هزار جلد کتاب	بخش سالن مطالعه خواندن و برادران
۱ نفر	رئیس کتابخانه	حریق مرکزی	کتاب برای ۱۵ هزار		بر مبنای ۱۰۰ متر مربع
۵ نفر	کتابدار		جلد کتاب ۱۰۰ فصله		بخش مخزن کتابها
۱ نفر	کتابدار بخش مرجع و نشریه‌ها		نیاز است		
۱ نفر	مأمین نویسنده و کارمند دارای				
۱ نفر	مشتدلی سمعی و بصری و نمایش فیلم				بخش مرجع و نشریه‌های آموزشی
۲ نفر	مشتدلی اطلاعات		صندل چوبی		
به تعداد	خدمات		عدد ۱۵۰		
مورد نیاز			عدد ۲۵		
			عدد ۶		
			برگه‌دان		
			۳۰ خانه‌ای		
			عدد ۴		
			فصله		
			نشریه‌ها		
			عدد ۲		
			روزنامه		
			مأمین تحریر		
			یک دستگاه		

(۳۰۰۰ متر مربع برای اسناد اختصاصات مورد نظر است)

مشخصات کتابخانه درجه چهار

کارکنان (پرستل)		نیازهای ایمنی	تجهیزات کتابخانه‌ای		گنجایش کتابهای مورد نیاز	سطح (پربنا بر مبنای ۴۰۰ متر مربع تا ۷۰۰ متر مربع متغیر است این جدول بر مبنای تقریبی ۴۰۰ متر مربع است)	
تعداد	سنت	کسور اتش نشانی و سطل شن به تعداد مورد نیاز	برای حداقل	فقه چوبی	۱۲ تا ۸ هزار جلد کتاب	۱۵۰ متر مربع برای حداقل ۷۵ نفر	بخش سالن مطالعه خواندن و برادران
۱ نفر	مسئول کتابخانه		۸ هزار	کتاب برای			بر مبنای تقریبی ۱ کل زیرنا
۳ نفر	کتابدار		جلد کتاب	بخش امانت			
به تعداد	خدمت‌گزار		به ۵۵ فقه	نیاز است		۸۰ متر مربع	بخش مخزن کتابها
نیاز			۷۵ عدد	صندلی چوبی			
			۱۲ عدد	میز مطالعه			
			۲ عدد	۶ نفره			
			۲ عدد	پرگه‌دان			
			۲ عدد	۳۰ خانه ای			
			۲ عدد	فقه			
			۲ عدد	نشریه‌ها			
			۲ عدد	میز جای			
			۲ عدد	روزنامه			
			یک دستگاه	هالینن تحریر			
						۱۲۰ متر مربع	بخش نمایشگاه و سالن سخنرانی
						۵۰ متر مربع	بخش آموزش و اتالی کار کتاب

مختصات کتابخانه درجه پنج

کارکنان (پرسنل)		نیازهای ایمنی	تجهیزات کتابخانه‌ای	گنجایش کتابهای مورد نیاز	سطح زیر بنا بر مبنای ۲۰۰ متر مربع تا ۴۰۰ متر مربع متغیر است این جدول بر مبنای تقریبی ۲۰۰ متر مربع است
تعداد	سنت	کپسول آتش نشانی و سطل شن به تعداد مورد نیاز	برای حداقل	۴ تا ۸ هزار جلد کتاب	بخش سالن مطالعه خواندن و برادران بر مبنای تقریبی $\frac{1}{3}$ کل زیر بنا
تقر ۱	مسئول کتابخانه		کتاب برای	قفسه چوبی	
به تعداد	خدمت‌کار		۴ هزار	کتاب برای	
مورد نیاز			جلد کتاب	بخش امانت	بخش متون کتابها
		۵۰ عدد	به ۲۶ قفسه	نیاز است	بخش اداری کارکنان و فعالیتهای فوق برنامه
				صنای چوبی	
			۱۲ عدد	میز مطالعه	
			۶ نفره	برگه دان	
			۲ عدد	۳۰ خانه ای	
			۲ عدد	قفسه	
			۲ عدد	نشریه ها	
			۲ عدد	میز جای	
			۲ عدد	روزنامه	
			یک دستگاه	ماشین تحریر	

۱- چون در این درجه از کتابخانه، سالن اجتماعات وجود ندارد، به ابعاد سالن مطالعه اضافه شده است تا هنگام نیاز، از این سالن برای اجتماعات و سخنرانیها استفاده شود.

تابلو شماره ۱: کتابخانه شهر

کتابخانه شهر (Stadt bnchero) عنصری از عناصر فرهنگی آلمان است که با تصور عمومی ما از کتابخانه عمومی شهر، قدری متفاوت است. کتابخانه شهر در پی تحقق دو هدف است:

۱ - آشنا شدن افراد، به ویژه کودکان هشت سال به بالا با کتاب و وسایل سمعی و بصری.

۲ - رفع نیاز طبقات متوسط جامعه به کتاب و مواد دیدنی و شنیدنی (نوارهای فیلم، ویدئو، کاست، لوح فشرده «CD» که هر خانواده‌ای قادر به تهیه آن نیست)

کتابخانه شهر دو نوع است:

۱ - کتابخانه سیار: این نوع کتابخانه با استفاده از اتوبوس‌های بزرگ، شکل می‌گیرد. اتوبوس حامل کتاب، در ساعت‌ها و روزهای معینی از هفته، در محله‌هایی که فاقد کتابخانه دایمی است؛ مستقر می‌شود و از افراد ثبت‌نام کرده، پس از صدور کارت شناسایی به آن‌ها کتاب و مواد فرهنگی تحویل می‌دهد و یا کتاب‌ها و مواد فرهنگی قرض داده را پس می‌گیرد.

۲ - کتابخانه دایمی: با توجه به میزان امکانات هر محله، اگر بودجه کافی و مکان مناسب برای احداث کتابخانه فراهم باشد، کتابخانه دایمی شهر در آن تأسیس می‌شود. این کتابخانه‌ها نسبت به کتابخانه‌های سیار تجهیزات بیشتری دارند و به همان نسبت خدمات بیشتری ارائه می‌دهند.

معمولاً متناسب با امکانات هر محله از شهر، وسعت کتابخانه شهر نیز فرق می‌کند. اما گذشته از حجم و فضای آن، محصولات

فرهنگی یک کتابخانه شهر عمده به شرح زیر است:

۱ - کتاب‌های مناسب برای کودکان و کتاب‌های عمومی برای استفاده عامه.

۲ - نوارهای ویدئویی و نوارهای خاص کودکان و نوجوانان که به رایگان عرضه می‌شود. اما برای به امانت گرفتن نوارهای بزرگسالان باید مبلغی پرداخت شود.

۳ - لوح‌های فشرده (CD) که شکل پیشرفته و کوچک شده نوارهای قدیمی گرامافون هستند.

۴ - نوارهای کاست، برای کسانی که توانایی خرید دستگاه سی دی خوان ندارند. نوار کاست در کتابخانه شهر برای استفاده سن‌های متفاوت مهیاست.

عضویت در کتابخانه شهر، بسیار ساده است و با ارائه مدرکی که نشانگر هویت فرد و نشانی او باشد، می‌توان به صورت مجانی عضو کتابخانه شهر شد. حداقل سن متقاضیان برای استفاده از امکانات این کتابخانه هشت سال است.

مهم‌ترین تفاوت‌های کتابخانه شهر با کتابخانه عمومی نیز در دو محور زیر خلاصه می‌شود:

۱ - کتابخانه شهر، فاقد قید کتابخانه‌های عمومی، در عاریه دادن برخی کتاب‌های مرجع و منبع است.

۲ - کتابخانه شهر، بیشتر جنبه سرگرمی و تفریحی محصولات فرهنگی را مدنظر قرار می‌دهند تا جنبه‌های تحقیقاتی و علمی آن‌ها را.

معیارهای مکان‌یابی و توزیع کتابخانه‌ها در شهر

برای مکان‌یابی کتابخانه در مرحله اول، لازم است برنامه‌ریز از خصوصیات جامعه‌ای که خدمات کتابخانه به آن‌ها ارائه می‌شود، اطلاعاتی به دست آورد. این خصوصیات شامل سن، سطح تحصیلات، وضعیت شغلی و ساخت اجتماعی مراجعان است. همچنین باید ارتباط کتابخانه با سایر مؤسسه‌های فرهنگی و آموزشی نظیر دانشگاه‌ها و مدرسه‌ها و از همه مهم‌تر، اهداف بلندمدت و کوتاه‌مدت کتابخانه و خدماتی که ارائه می‌دهد؛ مشخص باشد.

اکنون رشد جمعیت و افزایش سطح تحصیلات عمومی باعث شده، نوع و سطح خدمات کتابخانه‌ها گسترش چشمگیری یابد. به همین دلیل کتابخانه‌های عمومی که در نزدیکی مدرسه‌ها و دانشگاه‌ها واقع هستند، مراجعان بسیار دارند. گاهی، تعدادی از بانوان خانه‌دار و برخی از صاحبان حرف و مشاغل تخصصی نیز به کتابخانه‌ها مراجعه می‌کنند که برنامه‌ریزان باید درباره گروه مراجعان به کتابخانه‌ها تحقیق کنند تا بتوانند تصمیم‌های آگاهانه‌ای در مورد مکان‌یابی این مؤسسه مهم اجتماعی بگیرند.

انتخاب مکان مناسب برای احداث کتابخانه

کتابخانه باید درجایی قرار گیرد که تعداد زیادی از استفاده‌کنندگان بتوانند به آن دسترسی داشته باشند، زیرا محل کتابخانه میزان استفاده از خدمات را تحت تأثیر قرار خواهد داد. کتابخانه عمومی باید در محلی باشد که اکثر مردم به راحتی بتوانند آن را پیدا کنند. اگر این امکان درجایی باشد که مردم به‌طور عادی بیشتر از مکان‌های دیگر به آنجا می‌روند؛ بهتر است. مثلاً نزدیک مرکزهای خرید برای احداث کتابخانه جای مناسب‌تری است. اگر کتابخانه در مکانی باشد که دفترها، بانک‌ها، مدرسه‌ها، پارکینگ‌ها و ایستگاه‌های حمل‌ونقل عمومی در

اطراف آن مستقر شده‌اند، عملکرد قوی‌تری خواهد داشت. محل مناسب برای ساخت هر یک از انواع کتابخانه‌ها تفاوت‌هایی دارد؛ مثلاً کتابخانه دانشگاهی باید نزدیک مراکزهای آموزشی باشد. کتابخانه تخصصی نیز باید نزدیک مراکزهای انجام فعالیت تخصصی (نظیر مراکزهایی که شرکت‌های مشاوره‌ای در آنجا مستقر شده‌اند) احداث شود.

به هر حال، بر اساس اطلاعات به دست آمده، کتابخانه باید درجایی احداث شود که جمعیت بیشتری بتوانند به آسانی از آن استفاده کنند.

استقرار کتابخانه در مکان‌های آرام، کم رفت‌وآمد و پرت که مردم کمتر به آنجا می‌روند؛ یا برای دسترسی به آن‌ها باید از وسایط حمل‌ونقل شخصی استفاده کنند؛ نامناسب است. کتابخانه موزه نیست که سالی یک‌بار مورد بازدید مردم قرار گیرد؛ بلکه مراکز آموزشی پویایی است که باید خدمات و منابع آن به آسانی در دسترس باشد. مراکزهای اداری و تجاری شهر که فعالیتشان در ساعت‌هایی از روز یا در روزهای تعطیل کمتر می‌شود نیز برای احداث کتابخانه عمومی مناسب نیستند. در مقابل، مراکزهای مناطق و محلات شهری که به‌طور مستمر فعال هستند، مناسب‌ترین مکان برای ایجاد کتابخانه هستند.

انتخاب موقعیت کتابخانه در محل موردنظر

پس از آن که محل استقرار کتابخانه انتخاب شد، باید موقعیت دقیق آن مشخص شود. کتابخانه می‌بایست درجایی ساخته شود که کاملاً در دید عموم قرار داشته باشد. به‌عنوان مثال، کنج یک تقاطع پر رفت‌وآمد، موقعیت مناسبی است. این موقعیت باید فضای کافی برای تردد داشته باشد و تا حدودی هم به چشم‌انداز آن توجه شود. حتی‌المقدور باید پارکینگی با فضای کافی برای پارک وسایط نقلیه

کارمندان و مراجعان در جوار کتابخانه باشد. در شرایط خاص می‌توان به جای گسترش افقی، گسترش عمودی کتابخانه را مدنظر قرار داد و پارکینگی در طبقات زیرین کتابخانه تعبیه کرد.

هم‌جواری مناسب برای انواع کتابخانه‌ها

- هم‌جواری مناسب برای کتابخانه محله: پارک محلی، مرکز محله و بنیادهای آموزشی محله.
- هم‌جواری مناسب برای کتابخانه ناحیه: پارک، مرکز خرید، مرکز خدمات دولتی، عناصر فرهنگی و آموزشی.
- هم‌جواری مناسب برای کتابخانه منطقه: پارک منطقه‌ای، مرکز منطقه، عناصر فرهنگی و آموزشی مانند دانشگاه و مرکز اداری.
- هم‌جواری مناسب برای کتابخانه مرکز شهر: مرکز تجمع و مراجعه اکثریت جمعیت شهر.

معیارهای برنامه‌ریزی کتابخانه‌های شهری

توصیه‌های برنامه‌ریزی

در برنامه‌ریزی کتابخانه‌های شهر باید معیارهای متعددی را مورد توجه قرار داد که از آن جمله‌اند:

۱- استانداردهای جهانی و ملی: بنا به توصیه انجمن بین‌المللی کتابداران (ایفلا) برای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت باید ۱/۵ صندلی کتابخانه در ۲/۵ مترمربع فضا در نظر گرفت. بنابراین، ظرفیت کتابخانه یا کتابخانه‌های شهری با ۱۰۰۰۰۰ نفر جمعیت، باید حداقل ۱۵۰ صندلی باشد. این استاندارد، بین‌المللی است و تا آنجا که می‌دانیم استاندارد جداگانه‌ای در سطح ملی، وضع نشده است. بدیهی است، که در صورت وضع و ابلاغ چنین استانداردی از سوی سازمان‌های مسؤول، شهرداری‌ها و سایر سازمان‌های دولتی و عمومی موظف به رعایت آن هستند.

۲- جمعیت شهر و رشد آتی آن: احداث کتابخانه معمولاً در برنامه‌ای میان مدت تحقق می‌یابد. بنابراین برای برنامه‌ریزی کتابخانه‌ها نباید تنها احتیاج‌های کنونی را در نظر گرفت، بلکه باید نیازهای جمعیت ۵ تا ۱۰ سال آینده را نیز برآورد کرد و بر اساس آن درباره ظرفیت و تعداد کتابخانه‌ها تصمیم گرفت.

۳- سلسله مراتب عملکرد کتابخانه‌ها: در بحث مربوط به مشخصات انواع کتابخانه‌های شهری برحسب مقیاس، سلسله مراتب کتابخانه‌های شهر، بیان شد. در برنامه‌ریزی برای احداث کتابخانه‌ها، رعایت سلسله مراتب دقت کافی ضروری است و گرنه استفاده بهینه‌ای از ظرفیت کتابخانه‌ها نخواهد شد. فرض کنید، در یک شهر یک میلیون نفری بر اساس استاندارد رعایت شده، اما به دلیل آن که فقط یک کتابخانه احداث شده و این مرکز فرهنگی توزیع مناسبی در شهر ندارد، همه شهروندان نمی‌توانند به آسانی از آن استفاده کنند و در نتیجه، ظرفیت‌های کتابخانه بی‌استفاده می‌ماند (تصور کنید یک کودک دبستانی برای خواندن کتاب داستان، مجبور باشد مسافت زیادی را از حاشیه شهر تا کتابخانه مرکزی طی کند). اما اگر به جای احداث یک کتابخانه عظیم، یک کتابخانه مرکزی برای خدمات‌رسانی به کل شهر، یک کتابخانه منطقه‌ای (کتابخانه درجه یک) و دو یا چند کتابخانه ناحیه‌ای و محله‌ای احداث می‌شد، شعاع دسترسی به کتابخانه‌ها برای شهروندان کاهش می‌یافت و از این مرکزهای فرهنگی شهر به گونه‌ای مؤثرتر بهره‌برداری می‌شد.

چگونگی ارتباط کتابخانه‌ها با یکدیگر نیز باید در برنامه‌ریزی کتابخانه‌ها مورد توجه قرار گیرد و کتابخانه‌های بزرگ‌تر، به نوعی پشتیبانی فرهنگی از کتابخانه‌های کوچک‌تر را بر عهده گیرند. به عنوان مثال، اگر برخی خدمات خاص در کتابخانه محل یا ناحیه موجود

نیستند، طوری برنامه‌ریزی شود که در کتابخانه منطقه بتوان از آن خدمات استفاده کرد.

۴- رعایت ضوابط مکان‌یابی: در بخش‌های گذشته درباره ضوابطی که بایستی در مکان‌یابی کتابخانه‌ها به کار گرفته شود؛ توضیح داده شد. ۵- برآورد هزینه احداث: برای برآورد هزینه احداث کتابخانه، می‌بایست دو جنبه در نظر گرفته شود:

- هزینه تملک (یا خریداری) زمین و احداث ساختمان.

- هزینه خرید تجهیزات کتابخانه‌ای اعم از قفسه چوبی، صندلی چوبی، میز مطالعه، برگه‌دان، قفسه نشریه، میز جای روزنامه، دورنگار (فاکس)، ماشین تحریر، سیستم اطفای حریق، تجهیزات خاص، نمایش فیلم و سخنرانی و تجهیزات اداری دیگر.

گونه‌های اصلی تقسیم‌بندی فضایی کتابخانه

کتابخانه‌ها از نظر فضایی به چند دسته اصلی تقسیم می‌شوند:

الف: کتابخانه از نظر نوع سالن قرائت - انبار کتاب

در این کتابخانه‌ها از سالن قرائت به‌جای انبار کتاب نیز استفاده می‌شود و سطحی که برای قسمت ذخیره کتاب در نظر گرفته می‌شود به مراتب کمتر از سالن قرائت است. قفسه‌ها در این نوع کتابخانه به دو صورت چیده می‌شوند: یکی از موازات دیوارهای جانبی و دیگری عمود بر دیوارهای جانبی این نوع کتابخانه برای دانشکده‌ها، مؤسسه‌های فرهنگی، شعبه‌های کتابخانه‌های مرکزی و یا بعضی از سالن‌های قرائت کتابخانه‌های بزرگ مناسب است.

ب: کتابخانه از نوع انبار کتاب - سالن قرائت

این کتابخانه با نوع شباهت‌های بسیار دارد؛ اما بیشتر فضای

سالن در این نوع کتابخانه به ذخیره کتاب اختصاص داده می‌شود و قسمت مطالعه و قرائت اختصاصی، فضای کوچک‌تری را تشکیل می‌دهد. در این نوع، مراجعان می‌توانند به‌طور مستقیم به کتاب دلخواه خود دست یابند و آن کتاب را در همان فضا مطالعه کنند. این نوع سازماندهی فضایی، برای کتابخانه‌های محلی و ناحیه‌ای مناسب است.

پ: کتابخانه از نوع سالن قرائت و انبار کتاب مجزا از یکدیگر

فضاهای اصلی در این نوع کتابخانه عبارتند از: قسمت قرائت، قسمت ذخیره کتاب، قسمت فهرست، بخش امانت کتاب و بخش کتاب. این مجموعه بین دو قسمت قبلی قرار می‌گیرد و در کتابخانه‌های مرکزی بهره‌برداری از این شیوه بیشتر مرسوم است.

توصیه‌های طراحی

کتابخانه‌ها بیش از بناهای فرهنگی دیگر دست‌خوش دگرگونی هستند. رشد منابع چاپی، تولید خارق‌العاده اطلاعات و پیوند اطلاع‌رسانی و کتابداری، همراه با تحولات سریع تکنولوژیک در شیوه گردآوری، ساماندهی و نشر اطلاعات و منابع، کتابخانه را از شکل محل نگهداری صرف کتاب درآورده، به آن وظایفی چندگانه داده است. پاسخگویی به ضرورت‌ها و تأمین کارایی کتابخانه به شکل‌گیری مجموعه‌ای از توصیه‌ها و رهنمودهای طراحی منجر شده است که گاه رعایت همه آن‌ها امکان‌پذیر نیست، اما برقراری تعادلی منطقی بین آن‌ها با استفاده از عوامل زیر توصیه می‌شود:

۱- انعطاف‌پذیری: برای امکان‌پذیر کردن انطباق با تحولات و نیازها، از راه به حداقل رساندن عناصر ثابت در طرح و قابلیت جابه‌جایی جداکننده‌ها.

۲- قابلیت انطباق با نیازهای آتی: طرح باید قابلیت توسعه، کوچک

- شدن، تجمع یا تجزیه بخش‌ها را در برداشته باشد و قسمت‌های دارای نیازهای ویژه (بار، ارتفاع، نور و تأسیسات) حتی‌المقدور بیش از نیاز برنامه پیش‌بینی شوند.
- ۳- فشردگی طرح و نقشه: مسیرها باید به حداقل برسد و نقشه به شکل مربع نزدیک‌تر باشد یا تعداد طبقه‌ها محدود باشند و ساختمان در چند بلوک توزیع نگردد.
- ۴- دسترسی‌ها و روابط داخلی: محل ورود و خروج مراجعان باید به یکجا محدود شود و تسهیلاتی برای دسترسی به بخش‌های گوناگون در نظر گرفته شده باشد.
- ۵- استفاده از نور طبیعی: برای صرفه‌جویی در انرژی و ایجاد حس زمان و مکان.
- ۶- افزایش ایمنی: در برابر نوسان شرایط محیطی، نور مخرب، آلودگی، سرقت، آتش‌سوزی و رطوبت.
- ۷- ایجاد تأسیسات مکانیکی: برای تأمین شرایط محیطی مناسب و جلوگیری از خطرهای ناشی از آتش‌سوزی و نشت آب.
- ۸- ایجاد تأسیسات برقی و الکترونیکی: با توجه به نوع فعالیت کتابخانه که به اصطلاح بنای هوشمند خوانده می‌شود. باید برای ارتباطات الکترونیکی و نیازهای برقی حداکثر انعطاف فراهم آید.
- ۹- ملاحظات سازه‌ای: بار یکسان در طبقه‌ها، تعیین ابعاد مناسب دهانه‌ها با ابعاد و گنجایش قفسه‌های باز و بسته و فشردگی و توجه به لرزه‌خیزی منطقه.
- ۱۰- اقتصادی بودن: استفاده از شرایط محیطی و اقلیمی برای کاهش مصرف انرژی و استهلاک، کاهش هزینه کارکنان با استفاده از پلان باز، و انعطاف طرح برای تقلیل هزینه تغییرات بعدی.

اصول مدیریت کتابخانه‌های شهری

دکتر اس. آر. آرنگاناتان (محقق ارشد علم کتابداری) پنج اصل برای مدیریت کتابخانه یاد کرده که پس از گذشت سال‌ها و به‌رغم اصلاحات جزئی انجام شده در آن، همچنان مورد قبول کتابداران قرار دارد. این اصول به شرح زیر می‌باشند:

اصل اول: کتاب‌ها برای استفاده هستند

در صحت این جمله به ظاهر بدیهی، هیچ شکی نیست، اما زمانی کتابخانه به‌عنوان انباری برای نگهداری کتاب‌ها در نظر گرفته می‌شد و کتابدار، نگهبانی بود که کسی را تشویق به استفاده از کتاب‌ها نمی‌کرد. او تنها کار یک انباردار را انجام می‌داد. مسئولان کتابخانه‌ها دوست داشتند مؤسساتی آرشیوی و انفعالی باشند و بدین گونه اصل اول مدیریت کتابخانه نادیده گرفته می‌شد. امروز، کتابخانه مؤسسه‌هایی خدماتی پنداشته می‌شوند و هدف آنها، توانا ساختن استفاده‌کنندگان برای استفاده مؤثر از منابع و خدمات کتابخانه بیان می‌شود. این نوع کتابخانه مدارک را فراهم می‌آورد و پس از پردازش به‌جای نگهداری، آن‌ها را در اختیار مراجعان قرار می‌دهد. کتابدار امروزی، تنها زمانی احساس رضایت می‌کند که استفاده‌کنندگان به‌طور مستمر آنچه را که در قفسه‌ها گذاشته شده، مورد استفاده قرار دهند. چنین کتابخانه‌ای، استفاده‌کنندگان بالقوه خود را به استفاده‌کنندگان دائمی تبدیل می‌کند و استفاده‌کننده دائمی کسی است که به‌طور منظم به کتابخانه می‌رود و طبق عادت از محصولات کتابخانه بهره می‌برد.

برای تحقق اصل اول مدیریت کتابخانه، توجه به توصیه‌های زیر ضروری است:

۱- به‌منظور حداکثر بهره‌وری از یک کتابخانه، وجود کارکنانی واجد شرایط و کارآمد ضروری است. هدف کارکنان باید ارائه خدمت

به استفاده‌کنندگان باشد. آنان باید دسترس‌پذیر، فروتن، یاریگر و خواهان درک نظر دیگران باشند. مسؤولان کتابخانه نیز باید میزان حقوق مناسب، مقام، امکانات ترفیعی شغلی و وضعیت کاری خوبی برای کتابداران در نظر بگیرند تا افراد شایسته جذب این حرفه شوند. این انگیزه‌ها در گرایش افراد شایسته به کتابداری نقشی مهم دارد و محیط مناسبی برای فعالیت کتابخانه به وجود می‌آورد.

۲- کتابخانه باید ساعت‌های طولانی پذیرای مراجعان باشد تا از محصولات کتابخانه بیشتر استفاده شود. اگر زمان استفاده از کتابخانه‌ای کوتاه باشد یا ساعت‌های نامناسبی برای استفاده مراجعان در نظر گرفته شده باشد، استفاده‌کنندگان نمی‌توانند به راحتی از محصولات آن بهره‌مند شوند. حتی برخی از کتابخانه‌ها، کلیدی در اختیار استفاده‌کنندگان قرار می‌دهند تا در هر ساعتی که می‌خواهند بتوانند از آن استفاده کنند. ساعت‌های کار کتابخانه می‌بایست بر اساس نیاز استفاده‌کنندگان تعیین شود.

۳- کتاب‌ها باید بر اساس نیازهای بالفعل و بالقوه استفاده‌کنندگان، انتخاب و فراهم شوند. مسؤولان کتابخانه‌های عمومی باید از خرید کتاب‌هایی که متقاضی زیاد ندارند؛ اجتناب کنند و کتاب‌هایی را برگزینند که استفاده عمومی‌تری دارند.

۴- تجربه نشان داده است، متقاضیان کتاب‌هایی در موضوع خاص، بیشتر از متقاضیان کتاب‌هایی از نویسندگانی خاص هستند؛ بنابراین چنانچه کتاب‌ها بر اساس موضوع مرتب شوند، برای اکثر استفاده‌کنندگان مناسب‌تر خواهد بود و به استفاده بیشتر از کتاب‌ها و نیز اجرای بهتر اصل اول مدیریت کتابخانه منجر خواهد شد.

۵- مجموعه مدرک‌های کتابخانه به‌طور کامل مورد استفاده قرار نخواهد گرفت، مگر زمانی که کتابدار بخش کتاب‌های مرجع، بکوشد

تا استفاده‌کننده را در بهره‌برداری از منابع کتابخانه یاری دهد. گاهی به دلیل عدم استفاده یا بهره‌وری نادرست از منابع کتابخانه‌ها، این منابع عظیم هدر رفته‌اند. آموزش استفاده‌کنندگان، راه مناسبی برای حل این مشکل است. هدف از آموزش استفاده‌کنندگان (که سبب ارتقای کیفیت بهره‌برداری می‌شود) ارائه دانش و مهارت‌های لازم به آنهاست تا خودشان مسیر خویش را بیابند.

۶- اصل دوم مدیریت کتابخانه ایجاب می‌کند، که مدرک‌ها با نظم صحیح در وضعیت کالبدی مناسبی برای جابه‌جایی، نگهداری شوند. چنانچه از این مدرک‌ها مراقبت کافی نشود، به سرعت از بین رفته و غیرقابل استفاده خواهند شد. گردگیری و نظافت کتاب‌ها باید به‌طور منظم انجام گیرد. کتاب‌هایی که مدت‌های طولانی بدون جابه‌جایی در زوایای تاریک کتابخانه باقی می‌مانند، به احتمال بسیار زیاد آفت‌زده می‌شوند. غبار از عمر کتاب می‌کاهد و استفاده‌کنندگان و کارکنان بخش مرجع نیز مایل به استفاده از کتاب‌های پرغبار نیستند. نیاز به جلد کردن نوبتی کتاب‌ها نیز ضروری است. کتاب‌هایی که دیگر مورد استفاده قرار نمی‌گیرند، حتماً پیرایش دارند. ویرایش‌های قدیمی، کتاب‌های کهنه و کتاب‌های تکراری را می‌توان بر اساس خط‌مشی موجود در این زمینه پیرایش کرد. بسیاری از کتابخانه‌ها هنگام نظافت و رسیدگی به مخزن تعطیل می‌شوند که این کار پسندیده‌ای نیست. کار رسیدگی به مخزن، باید چنان صورت گیرد که تا حد امکان بر خدمات کتابخانه تأثیری نگذارد.

اصل دوم: هر خواننده‌ای کتابی می‌خواهد

این اصل بدان معنی است که کتاب‌ها تنها مختص پژوهندگان نیستند؛ بلکه برای استفاده همه، از جمله کودکان، نوجوانان، کهنسالان، فقرا، نابینایان و زندانیان منتشر می‌شوند. برای رسیدن به این هدف،

خوب است که عامل اقتصادی به عنوان یک مانع قلمداد نشود. به عبارت دیگر، اصل دوم، ارائه خدمات رایگان را ایجاب می کند. برای تحقق اصل دوم مدیریت کتابخانه، توجه به توصیه های زیر ضروری است:

۱- به دلیل محدودیت های مالی، هیچ کتابخانه ای نمی تواند همه کتاب ها را تهیه کند، بنابراین ضروری است گزینش کتاب به گونه ای انجام شود که جوابگوی تقاضاهای گوناگون استفاده کنندگان باشد. موضوع، زبان و شیوه عرصه کتاب های منتخب باید پیوستگی هایی نزدیک با نیازهای کاربران داشته باشند. گزینشگر کتاب موظف است کتاب ها را برای رفع نیازمندی های گروه های متفاوت استفاده کننده؛ انتخاب کند. افراد محروم از نظر اقتصادی، آموزشی و جسمی (نابینایان، نیمه بینایان، بیماران ذهنی، سالخوردگان و نوآموزان) در زمره این گروه ها قرار دارند و لازم است کتاب هایی برای رفع نیازهای این گروه ها تهیه گردد.

۲- اصل دوم بر خواننده تأکید دارد. کتابدار باید از نیازهای استفاده کنندگان مطلع باشد تا بتواند کتاب ها و اطلاعات مناسب را برای هر خواننده فراهم آورد. کتابدار نباید فقط کتاب های خواسته شده را تهیه کند؛ بلکه باید بکوشد استفاده کننده را در یافتن کتاب های دیگری که جوابگوی نیازهای اوست؛ یاری دهد.

۳- استفاده از سیستم قفسه باز به تحقق اصل دوم کمک می کند. در این سیستم کتاب ها در قفسه های باز نگهداری می شوند و خوانندگان می توانند بدون هیچ مانعی به کتاب ها نزدیک شده، آن ها را بردارند و اگر قابل استفاده دیدند، بخوانند یا امانت بگیرند؛ به این ترتیب، آن ها با دنیایی از کتاب آشنا می شوند و به جای استفاده صرف از فهرست، فرصت های بهتری برای انتخاب کتاب دارند. بهره برداری از سیستم

قفسه باز، تورق را تشویق می‌کند و تورق، علاقه‌مندی و استفاده بیشتر از کتاب را به دنبال خواهد داشت.

اصل سوم: هر کتابی خواننده دارد

این اصل، کتاب را مورد تأکید قرار داده و به همین منظور تدوین شده که از کتاب‌ها حداکثر بهره‌برداری به عمل آید برای تحقق این قانون باید توصیه‌های زیر را به کار گرفت :

۱- از گزینش کتاب‌ها حاوی زبان‌ها، موضوع‌ها و سطوحی که استفاده‌کنندگان اندکی دارند، باید پرهیز شود. برای به دست آوردن چنین کتاب‌هایی می‌توان از شیوه‌ی امانت بین کتابخانه‌ای استفاده کرد و با امانت گرفتن آن کتاب از کتابخانه‌ی دیگر آن را در اختیار خواننده گذاشت.

۲- کتاب‌ها را باید طوری در قفسه‌ها قرار داد که خوانندگان بتوانند به آسانی آن‌ها را بیابند. اگر کتاب‌ها طوری تنظیم شوند که موضوع‌ها برحسب درجه وابستگی متقابل مرتب گردند، در آن صورت هر کتاب به احتمال زیاد به آسانی در دسترس خواننده قرار می‌گیرد. زیرا اکثر استفاده‌کنندگان نمی‌توانند به‌طور دقیق موضوع خاص مورد علاقه خود را بیان کنند و زمینه‌های نزدیک‌تر یا دورتر از آن موضوع را نام می‌برند. توالی سودمند می‌تواند موضوع‌ها را به‌گونه‌ای نشان دهد که استفاده‌کننده از زمینه‌های موضوعی نزدیک‌تر یا دورتر از موضوع اصلی جست‌وجوی کوتاه خود را آغاز کند و بزودی به موضوع خاص موردنظر خود دست یابد.

۳- تنظیم صحیح کتاب‌ها در قفسه بسیار مطلوب است اما تنها عامل برای دسترسی قرار گرفتن خوانندگان نیست. تهیه فهرست کتاب‌ها در دستیابی به کتاب کمک بسیاری می‌کند. امکان دارد خواننده‌ای که مستقیماً به‌سوی قفسه می‌رود، کتابی که ظاهر فیزیکی غیر جذاب با

عنوانی نامناسب دارد نادیده بگیرد، اما شناسه‌های ارجاعی با آگاهی دادن از مندرجات کتاب، نقش بسیاری در جذب خواننده به این گونه کتاب‌ها دارند.

۴- به گفته رانگا ناتان، «امروزه کتابخانه‌ها در کنار روش‌های مختلف تبلیغاتی به توسعه امور جدیدی همت گماشته‌اند که علاوه بر آموزشی و تفننی بودنشان تبلیغات نیز به‌عنوان محصول مهم ثانویه منجر می‌شود».

هدف از خدمات جنبی، ترویج خواندن، و هدف گسترده‌تر کتابخانه، تشویق عادات خوب خواندن است. بدین منظور، مسئولان کتابخانه می‌توانند با برگزاری سخنرانی، اجرای برنامه قصه‌خوانی و تدارک برنامه‌های نمایشی، خوانندگان را به کتابخانه جذب کنند و موجب افزایش کتاب خوانان گردند.

اصل چهارم: صرفه‌جویی در وقت خواننده

استفاده‌کننده از کتابخانه را باید فردی فرهیخته و پرکار دانست که وقت او ارزش بسیار دارد و باید حداکثر بهره‌وری را از زمان مراجعه به کتابخانه ببرد. برای تحقق این اصل، به‌کارگیری توصیه‌های زیر ضروری است:

۱- آرایش قفسه کتابخانه باید برحسب وابستگی متقابل و موضوعی باشد.

۲- از سیستم قفسه باز استفاده شود.

۳- از فناوری جدید اطلاع‌رسانی و رایانه (کامپیوتر) بهره‌گیری شود.

۴- راهنمای کتابخانه که بیانگر چگونگی استفاده از کتابخانه است، تدوین شود و در اختیار مراجعان قرار گیرد.

۵- مجموعه‌ای خاص از کتاب‌ها گزینش شوند و (مثلاً با عنوان

تازه‌های کتاب) در محلی مناسب (مثل مدخل کتابخانه) قرار داده شوند.

اصل پنجم: کتابخانه، سازمانی رو به رشد است

کتابخانه، مؤسسه‌ای اجتماعی است که باید همچون یک سازمان، به رشد و پیشرفت خود ادامه دهد. رشد کتابخانه با توجه به میزان مدرک خوانندگان و کارکنان آن صورت می‌گیرد. برای این که رشد کتابخانه منظم و مبتنی بر برنامه باشد، باید توصیه‌های زیر را به کار گرفت:

- ۱- طرح رده‌بندی کتاب‌ها باید به گونه‌ای انتخاب شود که به شکلی منطقی، گسترش دانش را پاسخگو باشد.
- ۲- قفسه باید با توجه به رشد کتابخانه برحسب مدرک‌های کنونی و آتی تنظیم شود.
- ۳- قاعده انتخاب شده فهرست‌نویسی باید برای انواع مواد موجود و جدید احتمالی مناسب باشد.
- ۴- در کتابخانه‌های عمومی بزرگ و رو به رشد استفاده از میکروفیلم و میکروفیش برای ذخیره‌سازی اطلاعات توصیه می‌شود.

توصیه‌ها و اصول مدیریت، طراحی و برنامه‌ریزی در زمینه فرهنگسراها

فرهنگ جلوه‌ای از مجموعه فعالیت‌های بشری است که از پیوستن اعمال مختلف در غالب الگویی فعال و مداوم و درک آن‌ها پدید می‌آید که در ذات خود غیرقابل لمس و نادیدنی است ولی در عین حال اجزاء فیزیکی و علائمی است که به‌صورت نشانه‌های قومی در رفتار افراد ظاهر می‌شود.

نقش فرهنگسرا در پایداری فرهنگی

سازمان‌هایی مانند فرهنگسرا، به‌عنوان ابزار مهم توسعه و پایداری فرهنگی در جهت صیانت و گسترش دستاوردهای فرهنگی و هویت فرهنگی یک جامعه و رفع نیازهای فرهنگی مردم تأسیس می‌شود. همچنین فرهنگسرا با عملکرد خود از طریق آموزش، شناخت و نمایش، نقش مؤثری در احیا و پایداری فرهنگ جامعه دارد. فرهنگسرا به‌عنوان پایگاهی که سبب شناخت افراد از فرهنگ آن شهر می‌شود، به افراد این امکان را می‌دهد که برخی خصایص فرهنگی جامعه را شناسایی و معرفی کنند. فرهنگسرا و محیط‌های فرهنگی موجب تبادل ایده‌ها و نظرات، افزایش غرور، تقویت حس همبستگی و بالا رفتن سطح شناخت درباره هویت فرهنگ آن ناحیه می‌شود. در واقع مهم‌ترین اهداف فرهنگسرا را می‌توان در سه اصل به‌صورت مختصر بیان کرد:

- فرهنگسرا مکانی است که در آن آموزش داده می‌شود.
- انجام فعالیت‌هایی در جهت پرورش قوه خلاقانه و عرضه آثار هنری
- درنهایت مهم‌ترین هدف، توسعه و اشاعه فرهنگ می‌باشد.

امروزه با توجه به اهداف توسعه و حفظ هویت فرهنگی به

پایداری هویت فرهنگی، الزام توجه مسوولان به چگونگی کیفیت طراحی فضایی و کالبدی فرهنگسرا و ارائه راهکارهایی در جهت بهبود و ارتقاء عملکرد آن به منظور رسیدن به هدف موردنظر، دو چندان می‌کند. برای دستیابی به نکات و پیشنهاد راهکارهایی در راستای هر چه بهتر شدن عملکرد فرهنگسرا در جهت هدف پایداری هویت فرهنگی، با مطالعه و تحقیق در زمینه‌های مرتبط با موضوع و بررسی عملکردهای فرهنگسرا در جوامع مختلف از طریق تحقیق در تجربه‌های موفق و ناموفق، پس از شناخت و تحلیل، به ارائه راهکارهایی در جهت بهبود طراحی فرهنگسرا در راستای پایداری هویت فرهنگی، راه‌کاری را ارائه خواهیم داد:

- همگانی بودن استفاده از فرهنگسرا
- معماری فرهنگسرا
- مکان‌یابی فرهنگسرا
- پویایی و زنده بودن فضا
- ترکیب فرهنگسرا با فضاهای تجاری و تفریحی (دشتی شفیفی، تجری)

مواردی که می‌بایست در طراحی یک فرهنگسرا مورد توجه واقع گردد:

- ۱- کشف پرورش و فراهم‌سازی زمینه‌های رشد استعدادهای فرهنگی و هنری.
- ۲- ایجاد فضای مناسب برای حضور خانواده‌ها در خانه فرهنگ و امکان ارتقا سطح فرهنگی
- ۳- احیا ترویج و غنی‌سازی هنر و فرهنگ ایرانی اسلامی در منطقه
- ۴- ترویج روحیه شادی و انبساط خاطر به ساکنان
- ۵- کمبود فضای فرهنگی- هنری در منطقه
- ۶- برنامه‌ریزی برای گذراندن اوقات فراغت جوانان و نوجوانان

۷- تقویت هویت فرهنگی و سالم سازی بستر فرهنگی و هنری منطقه

۸- آموزش های هنری و فرهنگی و تقویت روحیه خودباوری

در این بخش به عنوان نتیجه گیری معیارهای طراحی یک فرهنگ سرا معرفی می گردد.
ضوابط و استانداردها:

حداکثر سطح اشغال ۵۰٪ در همکف

اداری	آموزشی	آمفی تئاتر	کتابخانه	ورزشی
رفاهی	خدمات	موزه گالری	قسمت اداری	آبدارخانه
سرویس بهداشتی	بایگانی	اتاق ثبت نام	اتاق کنفرانس	اتاق مشاوره
اطلاعات	اتاق منشی	مدیریت هنری	روابط عمومی	بایگانی

(نیک اندیش، ۱۳۹۶)

خانه های فرهنگ

اهداف کلان خانه های فرهنگ عبارتند از:

- غنا بخشیدن به زندگی شهروندان
  - به منظور یاری رساندن به شکوفایی استعداد های جوانان
  - ایجاد شهری فرهنگی و فرهیخته
  - گسترش فعالیت های فرهنگی = کاهش جرم
  - برآوردن نیاز جوانان برای پر کردن اوقات فراغت
- اهداف خرد:

- برای پر کردن اوقات فراغت نیاز به :
- بخش آموزشی می باشد که با در نظر گرفتن کلاس هایی اعم از قرآنی، موسیقی، کامپیوتر،.... برطرف خواهد شد.
- بخش اجتماعی می باشد که با در نظر گرفتن واحد ورزش و تفریحات سالم برطرف خواهد شد.
- بخش فرهنگی می باشد که با در نظر گرفتن کتابخانه برطرف خواهد شد.
- بخش هنری می باشد که با در نظر گرفتن کلاس هایی چون

هنرهای تجسمی، نگارگری، عکاسی و..... (روحانی، ارغان، عبدی، بهرامی، ۱۳۹۵) برطرف خواهد شد.
 سرای محله:
 اهداف:

- ارتقای مؤلفه‌های حس تعلق و بالا بردن تعاملات اجتماعی افراد در محله.
- تعیین مؤلفه‌های موردنظر برای رسیدن به حس تعلق و آرامش در محیط.
- دستیابی به فضاهای درخور و شایسته که باعث ایجاد محیطی سالم و با اصالت گردد.
- ایجاد سرزندگی و آموزش در راستای حفظ هویت و فرهنگ محله. (حسنی، ۱۳۹۶)

مشارکت آگاهانه و پایدار شهروندان در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، رفاهی و محلی از دغدغه‌های مهم امروزی مدیریت شهری است. پس از تجربه شورایاری، پیرو دستورالعمل ساماندهی مشارکت‌های اجتماعی در محلات شهر تهران، مدیریت محله به عنوان یک رکن اجرایی در سطح محله متناسب با رکن مشورتی و نظارتی شورایاری ایجاد شده است (ذاکری و همکاران ۱۳۸۱).

اهداف مدیریت محله افزایش مشارکت مردمی در اداره امور شهر؛ ایجاد رکن اجرایی متناسب با رکن مشورتی و نظارتی شورایاری؛ افزایش اعتماد و همکاری متقابل بین شهرداری و اهالی محلات در کنار تطابق هرچه بیشتر تصمیمات، احیاء هویت محله‌ای می‌باشد. لذا به‌طور کل، هدف اصلی از راه‌اندازی سرای محله، واگذاری تصمیم‌گیری‌های محله به خود آنهاست. مدیریت محله تسهیلگر فرایند و سرای محله محل استقرار آن است.

بررسی استقرار مکانی مناسب مجموعه سرای محله در محله در جهت ارتقاء کیفیت مرکزیت کارکردی: مرکزیت کارکردی به سهولت دسترسی، امکانات مشترک گروهی، دفعات و زمان استفاده از قرارگاه‌ها می‌باشد. در این شاخص هرچه مجموعه به امکانات عمومی مشترک نزدیک‌تر و در مسیر فعالیت‌های روزمره باشد، تعاملات اجتماعی و همبستگی ساکنین بیشتر می‌شود.

لذا طراحی مجموعه‌ها در نزدیکی مراکز محل‌های و بهره از امکانات مهم دارای اهمیت است. در بررسی نمونه‌های سراها، در این زمینه موقعیت سرا فاصله نامناسب یا نسبتاً مناسب از مراکز محلات قرار گرفته و لذا توجه به شاخص فوق چندان مناسب نبوده است. در این زمینه طراحی برخی سرا با تغییر کاربری یک مجموعه متناسب از لحاظ کم و کیفی که غالباً در فاصله نسبتاً مناسب‌تر از مراکز محلات قرار دارند می‌باشند. در طراحی سایر سراها با تعریف کاربری سرا، اولویت انتخاب سایت، بر اساس زمین با متراژ مناسب از میان زمین‌های خالی موجود که غالباً فاصله زیادی از مراکز محلات قرار دارند می‌باشد.

بررسی به‌کارگیری فرم مناسب در طراحی سرا در جهت ارتقاء حس خوانایی کارکردی: خوانایی، کیفیتی که موجبات قابل‌درک شدن یک مکان شده که نیازمند آگاهی از فرم کالبدی و الگوهای فعالیت جهت تکمیل یکدیگر باشند. برای این منظور ایجاد تصویری روشن و دقیق از ویژگی‌های مفهوم را در تصویر ذهنی مردم اهمیت دارد. تقویت تعلق اجتماعی بسیار در این زمینه مؤثر می‌باشد. لذا طراحی فرم کالبدی در تشابه فعالیت مجموعه و همچنین شبیه سایر الگوهای کاربری اهمیت دارد. در بررسی نمونه‌های سراها، در این زمینه حس خوانایی سرا در القای مجموعه چندمنظوره مناسب ولی در القای مفهوم خانه نسبتاً نامناسب تلقی می‌گردد، و لذا توجه به شاخص فوق تا حدودی

مناسب بوده است. در طراحی اغلب سراها، فرم مجموعه دارای نوع طراحی ترکیبی از فرم‌های هندسی پایه و ترکیب‌های هندسی از پر و خالی‌هایی در نماها بوده که دارای شباهت با طراحی فرمی مجموعه‌های فرهنگی و هنری بیش از واحدهای مسکونی پیرامونی می‌باشند..

بررسی به‌کارگیری عناصر بومی اهالی محله در طراحی فضاها در جهت ارتقاء حس تعلق مکانی: محیط شامل معانی و رمزهایی است که مردم بر اساس نقش‌ها و توقعات آن را رمزگشایی و درک می‌کنند و حس مکان نامیده می‌شوند. در واقع حس مکان یک مفهوم گردآمده از تجربیات افراد بوده و نتیجه رسوم و اتفاقات تکراری است که حال و هوای محیط را توصیف می‌کند و در این زمینه عقاید فرهنگی اهمیت خاصی دارند. لذا وجود فعالیت‌ها و مراسم جمعی در فضاها متنوع و پیچیده مرتبط با فعالیت‌های اجتماعی در طراحی اهمیت خاصی دارد. در بررسی نمونه‌های سراها، در زمینه به‌کارگیری عناصر بومی

اهالی محلات در سراها در حد متوسط تلقی می‌گردد، و لذا توجه به شاخص فوق چندان مناسب نبوده است. در این راستا در اغلب سراها، طراحی نماهای مجموعه از ترکیب مصالح سنگ و آجر در نماها که دارای شباهت با طراحی نماهای مسکونی پیرامونی بوده ولی در زمینه تنوع کمی و کیفی در ابعاد بازشوها و پر و خالی‌های نماها این شباهت دیده نمی‌شود. (هجرت، خان محمدی، ۱۳۹۵)

زمین‌های ورزشی

مقدمه

ورزش در لغت فارسی، اسم مصدر از فعل ورزیدن است و به‌طور کلی به معنی عمل کردن، انجام کار پیاپی، بکارگماری فکری و جسمی و یا به معنی اجرای مرتب تمرین‌های بدنی به‌منظور تکمیل قوای جسمانی و روحانی است.

از دیدگاه تاریخی، ورزش به دو قسمت ورزش باستانی یا (کهن) و ورزش‌های مدرن یا (جدید) تقسیم می‌شود، از لحاظ انطباق یا عدم انطباق حرکت‌های آن با زندگی روزانه به ورزش طبیعی مانند حرکت‌های یک آهنگر در حین کار و ورزش صنفی؛ یعنی ورزش برنامه‌ریزی شده و ضابطه‌مند، از لحاظ امکان اجرای آن در فصول سال به ورزش زمستانی و ورزش تابستانی؛ از نظر مقدار فشاری که به بدن وارد می‌آید و کیفیت و اثرهای آن به ورزش سبک و ورزش سنگین و از دیدگاه علوم اجتماعی به ورزش انفرادی و ورزش اجتماعی (یا گروهی و تیمی) تقسیم می‌شود. ورزش اگر برای اصلاح نقایص بدن باشد، ورزش اصلاحی و یا ورزش نوتوانی نامیده می‌شود.

اهداف اصلی ترویج و تعمیم ورزش از سوی نهادهای عمومی و از جمله شهرداری‌ها به شرح زیر است:

۱- اهداف جسمانی: شامل تقویت قوای عمومی بدن و ایجاد ورزیدگی و هماهنگی در بین اعضا و اندام‌ها برای برخورداری از قدرت، سرعت، مهارت، ایجاد استقامت در برابر فشارهای جسمی و کارهای طولانی و درازمدت، افزایش قدرت تخیل، اصلاح و بازسازی و ناتوانی بدن و توان‌بخشی به‌منظور رفع نقص‌ها و نارسایی‌های فیزیکی و ایجاد بهره‌وری.

۲- اهداف روانی: شامل کشف استعدادهای نهفته و شناخت استعدادهای

روانی و حرکتی، پرورش و شکوفایی دیگر قابلیت‌های ذاتی و خدادادی، انگیزتن فرد برای تحرک و جلوگیری از خمودگی، نگرانی‌های روانی، انزواجویی‌ها، یأس‌ها و ترس‌ها.

۳- اهداف اجتماعی: شامل پرورش و پذیرش و احترام به قوانین گروهی و مقررات اجتماعی، پرورش توان مدیریت و حس مسؤولیت پذیری، جلوگیری از اشاعه آسیب‌های اجتماعی و تقویت همبستگی اجتماعی می‌شود.

مشخصات انواع زمین‌های ورزشی

زمین‌های ورزشی، تنوعی چشمگیر دارند که بررسی تمام آن‌ها امکان‌پذیر نیست. اما مشخصات برخی از زمین‌های ورزشی که بیشتر در پارک‌ها و فضاهای باز شهری توسط شهرداری‌ها احداث می‌گردد، در پیوست ذکر می‌شود. ذکر مشخصات انواع زمین‌های ورزشی نیز بر اساس سلسله مراتب کالبدی، مفید خواهد بود.

- مرکز ورزشی واحد همسایگی

در مرکز ورزشی واحد همسایگی، امکاناتی برای ورزش‌های پرطرفدار مانند فوتبال گل کوچک، والیبال، بسکتبال، و تنیس روی میز در فضای باز پیش‌بینی می‌شود. شعاع کاربری مرکز ورزشی واحد همسایگی ۳۰۰ متر است و جمعیتی بین ۲۰۰۰ تا ۴۰۰۰ نفر را تحت پوشش قرار می‌دهد. حداقل مساحت این مرکز ۵۰۰ متر در نظر گرفته می‌شود و پاسخگوی نیازهای ورزشی اولیه جوانان و نوجوانانی است که محل زندگی و سکونت آن‌ها در اطراف این مراکزها باشد.

جدول شماره ۷: عناصر ورزشی پیشنهادی برای واحد همسایگی

ردیف	نوع ورزشی	فضای بسته	فضای باز
۱	والیبال	-	+
۲	بسکتبال	-	+
۳	تنیس روی میز	-	+
۴	فوتبال گل کوچک	-	+

- مرکز ورزشی محله

در مرکز ورزشی محله، افزون بر ورزش‌هایی که در فضای آزاد مرکز ورزشی واحد همسایگی عملی می‌شوند، سالن‌های ورزشی مخصوص ژیمناستیک و شطرنج نیز طراحی می‌شوند. به عبارت دیگر، مرکز ورزشی محله، فضای ورزشی سرپوشیده‌ای دارد که از سالن‌های چندمنظوره آن برای انجام چند ورزش در یک سالن استفاده می‌شود.

جدول شماره ۸: فضاهای ورزشی و تأسیسات جانبی پیشنهادی برای محله

ردیف	نوع فضاهای ورزشی	فضای بسته	فضای باز
۱	فوتبال (گل کوچک)	-	+
۲	والیبال	-	+
۳	بسکتبال	-	+
۴	تنیس روی میز	-	+
۵	سالن ژیمناستیک	+	-
۶	سالن شطرنج	+	-
۷	ساختمان اداری و تأسیسات	+	-
۸	فضاهای ارتباطی و فضای سبز	-	+
۹	بوفه	+	-

شعاع کاربری مرکز ورزشی محله ۸۰۰ تا ۱۰۰۰ متر است و جمعیتی بین ۶ تا ۱۰ هزار نفر را تحت پوشش قرار می‌دهد. حداقل مساحت این مرکز ورزشی ۸۰۰۰ مترمربع در نظر گرفته می‌شود و گنجایش حدود ۱۰۰۰ تا ۱۴۰۰ نفر تماشاگر و بازیکن را دارد. در این مرکز ورزشی افزون

بر فضاهای ورزشی، تأسیسات جانبی مانند ساختمان اداری، تأسیسات، بوفه و فضای سبز نیز احداث می‌شود.

– مرکز ورزشی ناحیه

در مرکز ورزشی ناحیه، هم بر تعداد ورزش‌های انجام شده در فضای باز و هم بر تعداد ورزش‌های که در فضای سرپوشیده انجام می‌شوند افزود می‌گردد. زمین‌ها در ابعادی استاندارد طراحی می‌شوند و در فضاهای ورزشی امکان برگزاری مسابقه نیز است.

جدول شماره ۹: فضاهای ورزشی و تأسیسات جانبی پیشنهادی برای ناحیه

ردیف	نوع فضاهای ورزشی	فضای بسته	فضای باز
۱	فوتبال (استاندارد)	–	+
۲	والیبال	+	+
۳	بسکتبال	+	+
۴	شنا	+	+
۵	ژیمناستیک	+	–
۶	تنیس	–	+
۷	تنیس روی میز	+	–
۸	هندبال	+	+
۹	کشتی و وزنه‌برداری	+	–
۱۰	بدمینتون	+	+
۱۱	سالن شطرنج	+	–
۱۲	ورزش‌های مخصوص معلولان	+	+
۱۳	بوفه	+	+
۱۴	پارکینگ (توقفگاه)	–	+
۱۵	فضاهای ارتباطی و سبز	+	+
۱۶	ساختمان اداری	+	–
۱۷	تأسیسات	+	–

شعاع کارکرد مرکز ورزشی ناحیه ۱۵۰۰ تا ۳۰۰۰ متر است و جمعیتی در حدود ۳۰۰۰۰ نفر را تحت پوشش قرار می‌دهد. متوسط مساحت این مرکز ورزشی، ۲۰ تا ۳۰ هزار مترمربع است و ظرفیت تماشاگران و بازیکنان آن ۷۰۰۰ نفر پیش‌بینی می‌گردد.

جدول شماره ۱۰: فضاهای ورزشی و تأسیسات جنبی پیشنهادی برای شهر

ردیف	نوع فضای ورزشی	فضای بسته	فضای باز	ردیف	نوع فضای ورزشی	فضای بسته	فضای باز
۱	اسکی	-	+	۱۹	قایقرانی	-	+
۲	ورزش باستانی	+	-	۲۰	کاراته	+	-
۳	بدمینتون	+	+	۲۱	کشتی و وزنه‌برداری	+	-
۴	مشت‌زنی	+	-	۲۲	موتورسواری	-	+
۵	بسکتبال	+	+	۲۳	والیبال	+	+
۶	تنیس	+	+	۲۴	هاکی	-	+
۷	تنیس روی میز	+	+	۲۵	هندبال	+	+
۸	تیراندازی	+	-	۲۶	واترپلو	+	+
۹	تکواندو	۹	-	۲۷	گلف	-	+
۱۰	جودو	+	-	۲۸	بیسبال	-	+
۱۱	دوچرخه‌سواری	-	+	۲۹	ورزش‌های مخصوص معلولان	+	-
۱۲	دو میدانی	-	+	۳۰	ساختمان اداری	+	-
۱۳	ژیمناستیک	+	-	۳۱	فضاهای ارتباطی و سبز	-	+
۱۴	سوارکاری	-	+	۳۲	بوفه	+	-
۱۵	شطرنج	+	-	۳۳	پارکینگ	-	+

۱۶	شنا و شیرجه	+	+	۳۴	تأسیسات	+	+
۱۷	شمشیربازی	+	-	۳۵	ساختمان‌های جنبی	+	+
۱۸	فوتبال	-	+				

- مرکز ورزشی شهر

مرکز ورزشی شهر تقریباً همه فضاهای ورزشی مورد نیاز شهروندان را در بر دارد. اگر چه احداث برخی از این فضاها، مانند پیست اسکی، قایقرانی و مسیر کوه‌نوردی به شرایط اقلیمی و محیطی شهر بستگی دارد و قاعدتاً در بعضی از شهرها امکان احداث این فضاها وجود ندارد، سایر رشته‌های ورزشی در تمام شهرها قالب اجرا هستند. اندازه، شعاع عملکرد، جمعیت تحت پوشش و ظرفیت این مرکز ورزشی به جمعیت اندازه شهر بستگی دارد و بسته به مورد؛ تعیین می‌شود.

معیارهای مکان‌یابی زمین‌های ورزشی در شهر

الف: دسترسی

مهم‌ترین معیار در مکان‌یابی فضاهای ورزشی، آسانی دسترسی است. این معیار برای همه‌ی مرکزهای ورزشی (از کوچک‌تری آن‌ها تا مرکز ورزشی شهر) مصداق دارد. اما ضوابط تحقیق این معیار در سطوح گوناگون متفاوت است. دسترسی در مرکزهای ورزشی واحد همسایگی و محله با مرکزیت مرتبط است. به عبارت دیگر، اگر این فضاهای ورزشی در مرکزهای واحد همسایگی و محله استقرار یابند، شعاع متوسط دسترسی کاهش می‌یابد. و معیار آسانی دسترسی تحقق می‌یابد. دسترسی آسان در مرکزهای ورزشی ناحیه و بالاتر، مستلزم برخورداری این مرکزها از شبکه دسترسی مناسب و با ظرفیت بالاست؛ زیرا برخلاف سایر فضاهای فرهنگی و تفریحی (مثل کتابخانه‌ها،

فضاهای باز، و مانند آن‌ها که پیش‌تر بررسی شدند) مراجعان به این فضاها، افزون بر بهره‌برداران شامل تماشاچیان نیز می‌شود. بنابراین هنگام برگزاری مسابقه، تقاضای سفر برای مراجعه به این مرکزها افزایش می‌یابد و در صورت نبودن شبکه دسترسی مناسب، اختلال ترافیکی گسترده در اطراف مرکز ورزشی به وجود می‌آید.

ب - آسایش

یکی دیگر از معیارهای مکان‌یابی این فضاها حفظ آسایش شهروندان است. فضاهای ورزشی جزء فضاهای پر سروصدا محسوب می‌شوند و اگر مناطق مسکونی، آموزشی و درمانی در اطراف این فضاها قرار گرفته باشند، هیاهوی بازیگران و تماشاچیان (که لازمه تحرک و هیجان ناشی از فعالیت‌های ورزشی است) موجب سلب آسایش شهروندان می‌شود. این فضاها باید در جایی از شهر واقع شوند که سبب اختلال در آسایش شهروندان نگردد. ایجاد منطقه حایل بین مرکز ورزشی و کاربری‌های حساس به آلودگی‌های صوتی، فاصله‌گذاری‌های بین این کاربری‌های ناسازگار، استفاده از فضای سبز، سرپوشیده کردن فضاهای ورزشی و به‌کارگیری سایر راه‌هایی که برای کاهش آلودگی صوتی به کار می‌آید، به تحقق این معیار کمک می‌کند.

ج - شیب کم زمین

شیب کم از دیگر معیارهای مکان‌یابی برای بیشتر رشته‌های ورزشی است، به‌جز رشته‌هایی مثل کوه‌نوردی و اسکی که به شیب زیاد نیاز دارند. دیگر رشته‌های ورزشی در زمین‌های کم شیب انجام می‌گیرد.

د - هم‌جواری

هم‌جواری‌های مناسب برای مرکزهای ورزشی واحد همسایگی، محله، پارک، فضای سبز و فضاهای فرهنگی و تفریحی دیگر، محله‌های مسکونی و مرکزهای آموزشی (البته با حفظ فاصله مناسب) است. برای مرکزهای ورزشی ناحیه و بالاتر، افزون بر موارد ذکرشده، شبکه‌های بزرگراه‌ها، مناطق خوش آب‌وهوا، ییلاق‌ها و کوه‌پایه‌ها نیز بهترین هم‌جواریهای مناسب هستند.

هم‌جواریهای نامتناسب نیز، کاربری‌های بهداشتی و درمانی، صنعتی و کارگاهی ایستگاه‌های جمع‌آوری یا مرکزهای دفع زباله هستند. انتخاب زمین باید پس از بررسی کاربری زمین‌های هم‌جوار و تعیین میزان سازگاری یا ناسازگاری آن‌ها با فعالیت‌های آن‌ها انجام شود. گذشته از این‌ها ضروری است که، ملاحظات زیر در مکان‌یابی زمین‌های ورزشی در نظر گرفته شود:

- انتخاب زمین باید به گونه‌ای باشد که امکان توسعه و گسترش مرکزهای ورزشی در آینده فراهم باشد.
- موقعیت زمین باید با وجه به امکان دسترسی پیاده، سواره به وسایط نقلیه پیش‌بینی شود.
- انتخاب زمین باید به گونه‌ای باشد که امکان دسترسی به تأسیسات زیر بنایی، مانند شبکه فاضلاب، آب، برق، تلفن و گاز فراهم باشد.
- موقعیت ورزشگاه‌های جدید باید با توجه به شبکه ورزشی موجود در شهر پیش‌بینی شود.

معیارهای برنامه‌ریزی زمین‌های ورزشی

الف: مهم‌ترین معیار برنامه‌ریزی زمین‌های ورزشی، توجه به نظم سلسله مراتبی این فضاها است که در سطور پیشین به تفصیل بررسی شد. زمین‌های ورزشی باید به شکل شبکه‌ای سلسله مراتبی

از مرکز ورزشی واحد همسایگی تا مجموعه ورزشی شهر برنامه‌ریزی شوند. ممکن است در شهر با صرف هزینه‌های هنگفت مجموعه ورزشی باش کوهی احداث شود. اما همین شهر، فاقد زمین‌های کوچک‌تر برای فعال کردن نوجوانان و جوانان ساکن محله‌های شهر باشد. بنابراین توزیع تعداد متناسبی از فضاهای ورزشی کوچک و متوسط در شهر بهتر از این است که یک یا تعداد اندکی فضای ورزشی بزرگ فقط در یک یا چند نقطه شهر ایجاد شوند.

ب: سطح سرانه پیشنهادی برای زمین ورزش واحد همسایگی ۲ مترمربع به ازای هر نوجوان، برای مرکزهای ورزشی محله ۱/۴ مترمربع به ازای هر نفر و برای مرکزهای ورزشی ناحیه ۱/۲ مترمربع به ازای هر نفر است. تعیین سرانه مرکز ورزشی شهر و کالیبره کردن به تعیین دقیق سرانه‌های پیشنهادی ذکرشده در مورد سطوح پایین‌تر، نیازمند مطالعات محلی است.

پ: مرکزهای ورزشی واحد همسایگی فاقد فضای بسته‌اند و ۱۰۰ درصد آن‌ها به فضای آزاد اختصاص دارد. در صورت لزوم محل پارکینگ دوچرخه و موتورسیکلت در محوطه زمین پیش‌بینی می‌شود. مرکز ورزشی محله حداقل ۹۰ درصد فضای باز دارد و در آن به ازای هر ۲۰۰ مترمربع یک محل پارکینگ در نظر گرفته می‌شود. به‌عنوان مثال اگر زمین ورزشی ۸۰۰۰ مترمربع است، چهل محل برای پارک آن پیش‌بینی می‌شود. تعیین سطح فضای آزاد مرکز ورزشی ناحیه و بالاتر، به معیارهای هر یک از تأسیسات ورزشی موجود در آن بستگی دارد. و با توجه به فضای لازم برای تماشاجی و نوع ورزش رعایت می‌گردد. برای ورزش‌های داخل سالن باید به ازای هر ۸۰ مترمربع و برای ورزش‌های میدانی به ازای هر ۱۵۰ مترمربع زیربنا، ۲۵ مترمربع پارکینگ در نظر گرفته می‌شود.

ت: احداث مجموعه‌های ورزشی بزرگ، باید در قالب طرح‌های توسعه شهری و در چارچوب نظام کلی کاربری‌ها انجام گیرد. ولی اگر چنین طرح‌هایی در دست نباشند، و یا بعد از تهیه طرح قرار شود ورزشگاه بزرگی در شهر ساخته شود، قبل از تصمیم‌گیری باید اقدامات زیر انجام گیرد:

تجزیه و تحلیل‌های جمعیتی و اجتماعی

در این مرحله تعداد ساکنان، تراکم جمعیت، ساخت سنی و جنسی و مشخصات اجتماعی و فرهنگی منطقه یا مناطقی که قرار است برای احداث تأسیسات ورزشی در آن‌ها برنامه‌ریزی شود، مورد بررسی قرار می‌گیرد. این بررسی می‌تواند در مکان‌یابی و برنامه‌ریزی ورزشگاه مؤثر باشد. به‌عنوان مثال، منطقه‌ای که ساخت سنی جوان‌تری دارد و از لحاظ فرهنگی نیز مستعد پذیرش تماشاگران و بازیکنانی است که از نقاط گوناگون شهر برای ورزش یا تماشا به ورزشگاه می‌آیند، در اولویت احداث ورزشگاه قرار می‌گیرد.

تجزیه و تحلیل‌های کاربری‌های پیرامون ورزشگاه

کاربری‌های سازگار با عملکردهای ورزشی، مانند پارک‌ها، مرکزهای تفریحی، مناطق حفاظت‌شده طبیعی و مرکزهای فرهنگی، عملکرد ورزشگاه را تقویت می‌کنند و کاربری‌های ناسازگار، مانند کاربری‌های صنعتی و کارگاهی، محل‌های دفن زباله، معادن شن و سایر کاربری‌های آلاینده، موجب تضعیف عملکرد مجموعه ورزشی شهر می‌شود.

تجزیه و تحلیل ترافیکی

این تجزیه و تحلیل شامل بررسی شبکه‌ها و وسایط حمل‌ونقل جمعی، نیمه جمعی و خصوصی می‌گردد. اگر بررسی‌ها نشان دهد

شبکه راه‌های پیرامون ورزشگاه، ظرفیت لازم برای تخلیه انبوه تماشاگران مسابقه‌های ورزشی را ندارد و یا اینکه وسایط حمل و نقل جمعی و نیمه جمعی به اندازه کافی در این محدوده تردد نمی‌کند، می‌بایست تمهیداتی برای ایجاد ظرفیت لازم در نظر گرفته شده ایجاد شود و در صورتی که اعمال چنین تمهیداتی ناممکن باشد، باید محل دیگری برای ایجاد و احداث ورزشگاه انتخاب گردد.

بررسی تأسیسات زیربنایی

محل احداث ورزشگاه باید از آب شرب، برق، گاز و سیستم انتقال فاضلاب و همچنین امکانات مخابراتی برخوردار باشد و ظرفیت این تأسیسات نیز متناسب با نیازهای ورزشگاه گسترش یابد.

تجزیه و تحلیل هواشناسی

تجزیه و تحلیل هواشناسی شامل میزان آفتاب، میزان و شدت باد و منحنی باران و دمای سالانه است. آفتاب‌گیر بودن زمین، یکی از مهم‌ترین عوامل مورد بررسی است. اصولاً ساختمان ورزشگاه و زمین‌های آن باید به گونه‌ای ساخته شوند که بیشترین استفاده را از نور خورشید ببرند. در ساختمان‌ها و میدان‌های ورزشی، نوع مصالح و رنگ خارجی دیوارها نیز از عوامل مؤثر بر نورگیری ورزشگاه است. در مقابل، ورزشگاه باید به گونه‌ای طراحی شود که در معرض باد قرار نگیرد. درخت‌کاری در جلوگیری از وزش باد تا اندازه‌ای مؤثر است. در شهرهای بزرگ که شرایط آب و هوایی هر نقطه آن متفاوت است، ورزشگاه باید در مکان‌هایی احداث شود که از جهت اقلیمی معتدل باشد و حتی‌المقدور متوسط دمای آن‌ها به نسبت سایر نقاط شهر، بالاتر و میزان بارندگی آن کمتر باشد.

تجزیه و تحلیل زمین‌شناختی

محلی که برای احداث ورزشگاه انتخاب می‌شود، نباید در معرض پدیده‌هایی مانند زمین‌لرزه و رانش زمین یا نا استواری خاک قرار داشته باشد و اگر به دلایل دیگر چنین مکانی برای احداث ورزشگاه انتخاب شد باید تمهیداتی برای مقاوم کردن ساختمان اندیشیده شود.

تجزیه و تحلیل خاک‌شناسی

در این مرحله از مطالعات، توان بالقوه و مکانیک خاک، نفوذپذیری و پوشش گیاهی آن بررسی می‌شود و نتایج این مطالعات در انتخاب گونه‌ها و چگونگی استقرار گیاهان نقشی مؤثر می‌یابد. طی بررسی، مقاصدی نظیر تأمین سایه مناسب، کاهش دمای محیط، تنظیم رطوبت، ممانعت از بازتاب اشعه خورشید، هدایت باد، عایق‌بندی صوتی و تأمین محیط‌زیست مطلوب و چشم‌نواز، از طریق توسعه حساب‌شده پوشش گیاهی مدنظر قرار می‌گیرد.

اصول مدیریت زمین‌های ورزشی

الف: یکی از اقدام‌های مؤثر شهرداری‌ها در تعمیم ورزش، احداث زمین‌های کوچک ورزشی در مقیاس واحد همسایگی یا محله است. شهرداری‌ها می‌توانند افزون بر زمین‌هایی که کاربری ورزشی دارند و توسط سازمان تربیت بدنی یا شهرداری تملک شده‌اند، توافق آن‌ها برای تملک زمین و تغییر کاربری آن به زمین ورزشی جلب می‌شود و در صورت عدم توافق بر سر مالکیت زمین توسط شهرداری، زمین یاد شده به صاحب آن عودت داده می‌شود (با توجه به این که سازه‌های احداث شده در این زمین‌ها به‌سادگی برچیده می‌شوند، مشکلی در این تغییر و تحول به وجود نمی‌آید).

ب: برای نظارت بر این زمین‌های کوچک و تنظیم مواردی

مانند ساعت‌های کار زمین، گروه‌های استفاده‌کننده، استفاده‌های مجاز و غیرمجاز و نگهداری از تأسیسات آن باید از علاقمندان به ورزش و ورزشکاران یا از معتمدان و پیشکسوتان محل، فرد یا افرادی از طرف شهرداری انتخاب شوند و عهده‌دار مدیریت این زمین‌ها شوند.

پ: اگر شهرداری تنها به فضاسازی ورزشی پردازد و فضاها را بعد از احداث در اختیار تربیت بدنی قرار دهد، به ایجاد مدیریت یا سازمانی ویژه، برای اداره امور ورزشی در شهرداری نیازی نیست؛ اما اگر شهرداری خود عهده‌دار اداره این مراکزها شود باید سازمانی در شهرداری، اداره امور را به عهده گیرد.

ت: برای اداره ورزشگاه‌های بزرگ، ملاحظات زیر ضروری است:

- ملاحظه الگوهای فعالیتی و کاربری اراضی پیرامون ورزشگاه و پیشگیری از ناسازگاری‌های احتمالی با فضاها همسایه.

- ملاحظه جوانب ایمنی و امنیتی.

- دقت در انتخاب محل ورودی اصلی ورزشگاه بر اساس تسهیل رفت‌وآمد و کنترل مراجعان و همچنین امکان نمایش آن به‌عنوان نشانه ورزشگاه.

- امکان بهره‌برداری به اقتصادی‌ترین وجه از شبکه گاز، تلفن، برق، آب، فاضلاب، تخلیه زباله و دفع آبهای سطحی.

- تأمین روشنایی اصولی محوطه برای تقویت ایمنی و امنیت ورزشگاه، بدون بروز تشعشع نامطلوب به سمت خارج و ایجاد مزاحمت برای همسایگان.

- توجه به نصب تابلوهای راهنما و اطلاعات، برای تسهیل آمدو شد مراجعان.

ث: یکی از اقدامات مهم در گسترش ورزش بین همه گروه‌های اجتماعی احداث ورزشگاه‌های ویژه بانوان است. این ورزشگاه‌ها به

دو صورت ایجاد و یا مورد استفاده قرار می‌گیرند. به‌طور اختصاصی در هر منطقه از شهر، ورزشگاه‌هایی بزرگ و مجهز برای استفاده بانوان ساخته می‌شود که چنین کاری فقط در شهرهای بزرگ امکان‌پذیر است و معمولاً در مقیاس شهر یا بخشی از شهر می‌توان چنین ورزشگاه بزرگ و مجهزی برای بانوان احداث کرد. (البته امکان تعداد این ورزشگاه‌ها در شهر بسیار محدود است) یا این که با اتخاذ تدابیری، از ورزشگاه‌های شهر در مقیاس نواحی و محله‌ها، استفاده نوبتی شود و در یک نوبت خاص زنان و در نوبت بعد مردان از امکانات ورزشی بهره‌گیرند. این روش هم اکنون نیز در بسیاری از ورزشگاه‌ها، سالن‌های ورزش و استخرهای برخی شهرها اجرا می‌شود.

با استفاده نوبتی از ورزشگاه‌ها، در فضاهای ورزشی صرفه‌جویی می‌شود و امکانات ورزشی به‌طور مساوی در اختیار زنان و مردان یک شهر قرار می‌گیرد. بدین طریق می‌توان از احداث ورزشگاه‌های تکراری برای زنان و مردان در یک محله یا ناحیه دوری کرد.

نحوه تعامل با بخش خصوصی و سایر سازمان‌ها

در سال‌های اخیر شهرداری‌ها بر اساس پیمان‌هایی اماکن ورزشی را به بخش خصوصی واگذار می‌کنند، در این زمینه هم منافع شهر و شهرداری و هم منافع بخش خصوصی باید در نظر گرفته شود به نحوی که اقشار کم‌درآمد جامعه هم بتوانند از آن استفاده کنند.

فضاهای بازی

بازی نیز همسان با سایر پدیده‌ها، ابعاد و جنبه‌های وسیعی را در بر می‌گیرد. گوناگونی این ابعاد باعث شده تا تعریف‌های زیادی از بازی ارائه گردد. در واقع تعریف دقیقی از بازی در علوم مختلف به چشم نمی‌خورد. در فرهنگ وبستر بازی را فعالیت یا تمرین برای

سرگرمی، تفریح یا ورزش عنوان کرده است. ویلیام استرن در کتاب روان‌شناسی در دوره کودکی می‌گوید: بازی غریزه‌ای برای رشد و نمو استعدادها و یا تمرین مقدماتی برای اعمال آتی می‌باشد. (نوروزی و نسترن، ۱۳۹۳: ۳۴)

بازی در ساده‌ترین تعریف، فعالیتی است که توسط کودکان به‌منظور تفریح و تفنن انجام گیرد. برخلاف نظریات گذشتگان که بازی را وسیله‌ای برای صرف انرژی مازاد بدن می‌دانستند، کودکان به‌هنگام بازی بخشی از نیروی فکری و بدنی خود را به کار می‌گیرند و بازی را قسمتی از زندگی عادی خویش به حساب می‌آورند. فردریک فروبل (۱۷۸۲ - ۱۸۵۲) (مبدع کودکان) معتقد بود: "کودکان بیش از هر چیز از بازی‌های خود مطالبی می‌آموزند." از نظر پیاژه (۱۸۹۶ - ۱۹۸۰) بازی با تولد کودک آغاز می‌گردد و تا حدود یازده سالگی ادامه می‌یابد. به نظر وی، بازی آثار مثبت زیر را در پی دارد:

- ۱- رشد مهارت‌های حرکتی
- ۲- رشد مهارت‌های حسی - حرکتی و هماهنگی آنها
- ۳- تقویت حس تعاون و مشارکت و مسئولیت پذیری
- ۴- رشد منطقی در پذیرش واقعیت‌ها هنگام شکست یا پیروزی
- ۵- بردباری و رعایت نوبت
- ۶- درک و رعایت نوبت
- ۷- تمرین نقش‌های متفاوت
- ۸- بسط تخیلات سازنده و تقویت خلاقیت‌ها

افزون بر اینها، بررسی‌های منظم تجربی نشان داده است، بازی از لحاظ جسمانی به تسریع گردش خون، تنظیم عمل دفع مواد زائد بدن و سرعت و کشش صحیح عقلانی منجر می‌شود. از لحاظ عقلانی بازی موجب می‌شود، کودک از پدیده‌های محیط خود شناخت صحیح‌تری

کسب کند، بهتر استدلال کند و مشکلات و مسائل را زودتر حل کند. از بُعد اجتماعی و عاطفی نیز، قدرت سازماندهی و مدیریت را تقویت کرده، لزوم رعایت سلسله مراتب را به کودک می‌آموزد.

مشخصات انواع فضاهای بازی

گونه شناسی فضاهای بازی

بازی تنها در محله و تنها در فضاهای بازی شهری انجام نمی‌پذیرد، بلکه در بسیاری از فضاهای دیگر نیمه عمومی و خصوصی این مکان (یا امکان؟) برای بازی کودکان وجود دارد. هدف، معرفی و تقسیم‌بندی گونه‌های فضاهای بازی در شهر است. یکی از بهترین فرصت‌های محقق شدن سرانه‌های بازی در شهر توسعه گونه‌های مختلف بازی است. (نوروزی و نسترن، ۱۳۹۳: ۱۰۴)

الف) فضاهای بازی در فضاهای شهری:

- فضاهای بازی متمرکز
- فضاهای بازی خیابانی (نوروزی و نسترن، ۱۳۹۳: ۱۰۴)
- فضاهای بازی همراه با فضای سبز
- فضاهای بازی میدانچه‌ای
- ب) فضاهای بازی در فضاهای غیرشهری (نیمه‌خصوصی و خصوصی):

- بازی در مدرسه
- بازی در بیمارستان
- بازی در کودکانستان
- بازی در خانه و حیاط خانه (نوروزی و نسترن، ۱۳۹۳: ۱۰۴)

کودکان در هر گروه سنی، نیازهای تفریحی متفاوتی دارند. بدین

سبب زمین‌های بازی براساس گروه‌های سنی کودکان و به شرح زیر تقسیم‌بندی می‌شود:

الف: مشخصات محل بازی گروه سنی ۰-۳ ساله

- فعالیت‌ها: توپ، بازی‌های تخیلی، توجه به اشیاء، دویدن و قدم زدن (بیشتر به صورت فردی و با نظارت والدین یا مربی).
- تجهیزات: کیسه‌های ماسه، مکان گِل بازی، ابزارهای کوچک بازی، وسایل متحرک.
- موقعیت: فضای باز یا بسته، چمن کاری شده یا کف‌سازی شده و بدون پله و زاویه‌های خطرناک (تجهیزاتی برای نظارت بزرگسالان باید پیش‌بینی شود).
- حداقل فضا: ۱۰۰ مترمربع (حدود یک مترمربع برای هر کودک).
- میزان استفاده: روزانه
- فاصله فضای بازی و محل مسکونی: ۵۰ متر

ب: مشخصات محل بازی گروه سنی ۴-۶ ساله

- فعالیت‌ها: توپ‌بازی، دویدن، بازی‌های تخیلی، دوچرخه‌سواری و اسکیت به صورت جمعی یا فردی با نظارت یک راهنما.
- تجهیزات: وسایل بازی مستقر در زمینی پراز ماسه، ایجاد زمینی محکم برای نقاشی و بازی اسکیت، پناهگاهی برای برپا کردن چادر.
- موقعیت: در فضای باز یا بسته، چمن کاری شده یا کف‌سازی شده، بدون پله و زاویه‌های خطرناک.
- حداقل فضا: ۴۰۰ مترمربع برای استفاده حدود ۲۰۰ کودک در زمان واحد (حدود ۲ مترمربع برای هر کودک).
- میزان استفاده: روزانه
- فاصله فضای باز و محل مسکونی: ۱۰۰ تا ۱۵۰ متر.

پ: مشخصات محل بازی گروه سنی ۷-۱۱ ساله

- فعالیت‌ها: دوچرخه‌سواری، توپ‌بازی، ژیمناستیک و بازی‌های آزاد در زمین‌های چمن و یا کف‌سازی شده.
- تجهیزات: مسیرهای بازی ورزشی، بازی‌های ساختمانی، در صورت امکان پیست دوچرخه و اسکیت، کارگاه‌هایی برای پرورش خلاقیت‌های هنری.
- موقعیت: در فضای باز، چمن‌کاری شده یا دارای کف سازی.
- حداقل فضا: ۶۰۰ مترمربع برای استفاده حدود ۲۰۰ کودک در زمان واحد (۳ مترمربع برای هر کودک).
- میزان استفاده: روزانه
- فاصله فضای بازی و محل مسکونی: ۲۰۰ تا ۳۰۰ متر

ت: مشخصات محل بازی گروه سنی ۱۲ - ۱۵ ساله

- فعالیت‌ها: دوچرخه‌سواری، ژیمناستیک، و بازی‌های آزاد در زمین‌های چمن و یا کف‌سازی شده (والیبال، فوتبال، بسکتبال و...) و فعالیت‌های ماجراجویانه و خلاقانه.
- تجهیزات: زمین‌های ورزشی، زمین ماجراجویی، کارگاه‌های هنری.
- موقعیت: در فضای باز، چمن‌کاری شده یا دارای کف سازی.
- حداقل فضا: ۸۰۰ مترمربع برای استفاده حدود ۱۶۰ نوجوان (۵ مترمربع برای هر نوجوان).
- میزان استفاده: روزانه
- فاصله فضای بازی و محل مسکونی: ۵۰۰ تا ۸۰۰ متر.

طبقه‌بندی زمین‌های بازی

تفکیک مشخصات محل بازی گروه‌های سنی متفاوت لزوماً به مفهوم ایجاد فضاهای بازی مجزا نیست و هر جا که امکان داشته باشد، کودکان و نوجوانان (با سنین متفاوت) باید بتوانند در یک مکان بازی کنند. افزون بر این، در بیشتر مواقع تکامل علاقه به بازی‌های گوناگون، با تکامل روانی گروه‌های سنی مطابقت ندارد. چرا یک پسر بچه بزرگ‌تر نتواند دوباره در گودال شن بچه‌های کوچک‌تر مشغول بازی شود؟ آیا به این دلیل که او دیگر بزرگ شده است؟ اگر بازی‌هایی که ما بزرگسالان برای یک گروه سنی نامناسب می‌دانیم، در تعادل درونی کودک نقشی ارزشمند و ضروری دارد، توصیه می‌شود، برنامه‌ریزان حتی المقدور زمین‌بازی را طوری مکان‌یابی و طراحی کنند که محل و نوع بازی گروه‌های سنی متفاوت باشد. این محل‌های مجزا باید درون یک مجموعه قرار گیرند و زمین‌بازی برای استفاده همه گروه‌های سنی کودکان طراحی شود. در مواردی که امکان چنین برنامه‌ریزی‌هایی وجود نداشته باشد، فضاهای بازی گروه‌های سنی متفاوت، به سه نوع زمین‌بازی تفکیک می‌شود:

- ۱- زمین‌بازی کودکان خردسال (۰-۶ ساله) که مقیاس عمل آن واحد همسایگی است.
- ۲- زمین‌بازی برای همه گروه‌های سنی کودکان (۰-۵ ساله) که در آنجا بچه‌های خردسال در کنار بچه‌های بزرگ‌تر و نوجوانان به بازی می‌پردازند و مقیاس عمل آن محله یا ناحیه شهری است.
- ۳- فضای بزرگ بازی که مرکزی تفریحی برای کودکان، نوجوانان و حتی بزرگسالان به شمار می‌رود. به این نوع زمین‌های بازی، گاهی شهربازی نیز گفته می‌شود. شهربازی، مجتمعی است که همه اعضای خانواده می‌توانند مطابق با علایقی که دارند به

بازی با تفریح در آنجا پردازند. حوزه نفوذ این فضا، وابسته به اندازه و امکانات ناحیه، منطقه و یا حتی شهر است.

بعد از جنگ جهانی دوم که طراحان شهری به زمین‌های بازی توجه بیشتری کردند، وسایل جدیدی جایگزینی وسایل قدیمی بازی شد و بدین ترتیب، پایه‌های اولیه شهربازی، به مفهومی که امروز می‌شناسیم؛ نهاده شد. از جمله اولین شهرهای بازی می‌توان به شهربازی منطقه جانسون هاوسز در نیویورک اشاره کرد که در سال ۱۹۴۷ پدید آمد. این زمین‌های بازی جدید، افزون بر این که فعالیت‌های تفریحی جدیدی را معرفی می‌کردند، باعث می‌شدند که مناظر جدیدی نیز در شهر به وجود آید. یکی از کارکردهای دیگر شهربازی‌هایی که خوب طراحی شده بودند، زیباسازی شهر و تنوع‌بخشی به فضای یکنواخت شهری بود.

"این مرکزهای تفریحی می‌توانند موجب همبستگی میان والدین و بچه‌ها شوند. اغلب گفته می‌شود، بیگانگی میان والدین و بچه‌ها در موارد بسیاری ناشی از شتاب و سرعت زمانه ما می‌باشد. والدین در وضعیتی قرار ندارند که وقتی را به بچه‌های خود اختصاص دهند. این پدیده بیگانگی می‌تواند ناشی از عدم امکان دخالت فعال والدین در زندگی بچه‌هایشان به جز در چارچوب خانه باشد. والدین با مشارکت در بازی بچه‌ها امکانات تازه‌ای برای همدلی و مصاحبت با فرزندان خود پیدا می‌کنند و بر رشد جسمی و روانی آن‌ها تأثیر می‌گذارند."

اگر چه کارکرد اصلی همه شهربازی‌ها، ایجاد فضایی مناسب برای بازی و تفریح تمام اعضای خانوار است، اما اندازه و شعاع عمل آن‌ها متغیر است. از آن دسته شهربازی که در مقیاس منطقه عمل می‌کنند تا شهربازی بین‌المللی (مانند سرزمین دیسنی یا پارک اروپا که پذیرای گردشگرانی از تمام جهان هستند) را در بر می‌گیرد. به همین دلیل

ضابطه یا استاندارد معین برای برنامه‌ریزی و طراحی شهرهای بازی وجود ندارد.

تابلو شماره ۲: زمین‌بازی از نوع ماجراجویی

زمین ماجراجویی، زمینی است بسته با ابعاد متغیر که پس از آماده‌سازی، برخی اشیاء و مصالح ساختمان گوناگون در آن گذاشته شده و در اختیار کودکان قرار گرفته تا آن‌ها بتوانند با استفاده از آن‌ها خلاقیت خود را با ساخت کلبه باغبانی و... تقویت کنند.

این نوع زمین‌بازی فقط به یک کلبه کوچک یا پناهگاهی در مقابل باران نیاز دارد که می‌توان از آن به‌عنوان انبار ابزار نیز استفاده کرد. اگر فعالیت همیشگی طی فصول سال مدنظر باشد، می‌توان محل سرپوشیده‌ای با مساحت حداقل ۱۰۰ مترمربع در آن احداث کرد.

این زمین می‌تواند چندمنظوره باشد. احداث دو یا سه اتاق برای انجام فعالیت‌های اجتماعی - فرهنگی جوانان محله در طول روز، مفید خواهد بود. در زمین ماجراجویی می‌توان فضاهایی برای توپ‌بازی، تربیت حیوانات دست‌آموز (کبوتر) و باغبانی ایجاد کرد.

وسعت این زمین از ۱۰۰۰ مترمربع تا یک هکتار متغیر است، اما وسعت مطلوب ۲۰۰۰ مترمربع است که در هر حال، به تعداد استفاده‌کنندگان بستگی دارد.

ساختمان این مکان‌ها باید سالن بازی برای استفاده در روزهای بد آب‌وهوا، یک انباری برای گذاشتن ابزار و دست‌شویی داشته باشد. زمین باید در صورت امکان شنی بوده، قسمت‌های سیمانی یا آسفالت نیز داشته باشد، لیکن در هر حال باید طوری باشد

که کودکان بتوانند زمین را برای قرار دادن میله در آن حفر کنند. در ورودی سالن وجود یک سطل بزرگ، جای پارک دوچرخه و محلی برای قرار دادن وسایل لازم است، این وسایل بسیار ساده هستند: تخته، آجر، مواد پلاستیکی (قابل بازیافت)، میخ، رنگ و ابزاری که برای سر هم کردن چوب، لاستیک کهنه و طناب برای ساختن تاب به کار می‌آید.

معیارهای مکان‌یابی و توزیع فضاهای بازی

اصول و معیارهای مکان‌یابی فضای بازی از دیدگاه‌های مختلف

در این قسمت به اصول و معیارهای مکان‌یابی فضاهای بازی (بازیکده‌ها) پرداخته می‌شود. این معیارها و عوامل در دسته‌های متفاوتی قرار می‌گیرند و هر معیار، خود دارای معیار و یا زیر عواملی می‌باشد. در جدول زیر بخشی از این معیارها آمده است. (نوروزی و نسترن، ۱۳۹۳: ۱۲۳)

معیارهای و عوامل کلی مکان‌یابی مطرح شده از سوی برخی پژوهشگران

ردیف	نویسنده یا پژوهشگر	عوامل و معیارهای مطرح شده
	محمدرضا پورمحمدی	سازگاری - آسایش - کارایی - مطلوبیت - سلامتی - استانداردهای ایمنی
	کرامت ... زبیدی	سازگاری - آسایش - کارایی - مطلوبیت - سلامتی - ایمنی -
	محمدتقی رضویان	ترافیک - اقتصاد - جغرافیا - اکولوژی و زیست‌محیطی - جامعه‌شناسی روانشناسی

(نوروزی و نسترن، ۱۳۹۳: ۱۲۳)

معیارهای مؤثر در مکان‌گزینی فضاهای بازی محله‌ای

- معیار سازگاری و وابستگی: این سنج به سازگاری (مناسب و ارتباط) بین کاربری فضای بازی و سایر کاربری‌ها، سازگاری مکان پیشنهادی و طرح تفصیلی محله و وابستگی بین کاربری

فضای بازی و سایر کاربری‌ها می‌پردازد؛ مانند: ناسازگاری مراکز صنعتی با فضاهای بازی

- معیار مطلوبیت: این سنجه مربوط به خصوصیات زمین مناسب کاربری فضای بازی است؛ شامل اندازه قطعه و جنس خاک و...
  - معیار اقتصادی: این سنجه بر بررسی عوامل اقتصادی مؤثر در مکان‌یابی می‌پردازد؛ مانند: قیمت زمین و هزینه‌های کم تسطیح و آماده‌سازی و...
  - معیار آسایش: این سنجه به بررسی عوامل اثرگذار بر آسایش ساکنین در برخورد با زمین می‌پردازد؛ مانند دسترسی، آلودگی صوتی و...
  - معیار ایمنی: این سنجه به عوامل ایمنی اثرگذار در مکان‌یابی فضای بازی می‌پردازد؛ مانند فاصله از شریان‌های اصلی و...
  - معیار زیست‌محیطی: این سنجه با توجه روزافزون طرح‌های شهری به مقوله محیط‌زیست به بررسی اثرات زیست‌محیطی پروژه موردنظر می‌پردازد؛ مانند دوری از آلودگی هوا و تداخل کمتر در محیط‌زیست.
  - معیار اجتماعی: در این سنجه مسایل پیرامون جامعه و جمعیت ساکن مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ مانند تراکم جمعیتی در موقعیت‌های مختلف محله.
  - معیار اثر انطباقی - تقویتی مکان‌یابی: در این سنجه میزان انطباق مکان‌یابی با طرح‌های بالادست سنجیده می‌شود و از طرف دیگر مکان‌یابی، تقویت سیمای محله نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد.
- مکان‌یابی فضای بازی محله‌ای، دارای ۸ معیار (سنجه) و هر سنجه‌ای دارای چند زیرمجموعه می‌باشد. پارامترهای متعدد و زیادی در مکان‌یابی کاربری می‌تواند اثرگذار باشد، ولی در اینجا سعی بر

این شده است که با توجه به نوع کاربری، مهم‌ترین و اثرگذارترین سنجه‌ها مورد بحث و بررسی قرار گیرد. (نوروزی و نسترن، ۱۳۹۳: ۱۲۵-۱۲۶)

دسترسی

مهم‌ترین معیار برای مکان‌یابی فضاهای بازی، دسترسی است. محیط بازی کودک خردسال با همسالانش (که ضرورت دارد خارج از خانه باشد) باید در مجاورت و یا در دسترس مستقیم دوطرفه کودکان به خانه و یا اولیاء به کودکان باشد.

کودکان می‌خواهند بیش از پیش در محیط امن، اجازه بازی کردن داشته باشند؛ اما از دیدگاه کودکان، امن به معنای آن است که به راحتی به امنیت خانه دسترسی داشته باشند. اصلی‌ترین عامل مؤثر بر بازی کردن بچه‌ها در خارج از خانه، میزان دسترسی به محل سکونت است. محل سکونت و دسترسی به آن، تعیین می‌کند که بچه‌ها کجا و با چه کسی بازی کنند. بچه‌ها باید قادر باشند در جوار محل سکونت امکان برقراری ارتباط فعال و بازی با همسالان خود را داشته باشند.

فاصله

زمین بازی کودکان خردسال (۶-۱۰ ساله) که نمی‌توانند به تنهایی از منزل دور شوند و باید زیر نظر والدین بازی کنند، نباید بیش از ۳۵۰ متر با منزل ایشان فاصله داشته باشد. معمولاً این زمین بازی در پارک‌های کودک یا پارک‌های واحد همسایگی مکان‌یابی می‌شوند. استقرار فضای بازی در پارک، موجب تنوع عملکردی پارک می‌شود و وجود فضای سبز در مجاورت فضای بازی، نه تنها مکانی مناسب برای استراحت والدین فراهم می‌سازد؛ بلکه موجب تصفیه هوای زمین بازی نیز می‌شود. کودکان بزرگ‌تر می‌توانند به تنهایی و بدون نظارت

والدین بازی کنند، مسافت بیشتری بپیمایند و قدری از منزل دور شوند. فضای بازی این کودکان می‌تواند حداکثر در ۸۰۰ متری خانه قرار داشته باشد. این فضاهای بازی را می‌توان در پارک‌های محله مستقر ساخت.

هم‌جواری

هم‌جواری‌های مناسب برای فضای بازی کودکان: تأسیسات آموزشی، مرکزهای تجاری، تفریحی و فرهنگی و فضاهای سبز هستند و هم‌جواری‌های نامناسب: محل‌های جمع‌آوری زباله، تأسیسات درمانی و بهداشتی و تأسیسات صنعتی. لیکن مهم‌ترین معیار، وجود امنیت برای مکان‌یابی فضای بازی است؛ زیرا کودکان نمی‌توانند به‌تنهایی از خود مراقبت کنند و همواره در معرض انواع خطر قرار دارند. کودکان ممکن است در معرض اذیت افراد ناباب قرار گیرند، از بلندی سقوط کنند، درون آب بیفتند، بر اثر برخورد با زمین یا اشیای تیز و برنده مجروح شوند، یا به طرزی دل‌خراش با وسایط نقلیه تصادف کنند. کودکان در هرکجا که بتوانند، بازی می‌کنند؛ بدون آن که ایمن بودن آن را در نظر داشته باشند. آنان کوچه‌ها و گذرگاه‌ها را به زمین فوتبال مبدل می‌سازند، یا در پارکینگ‌ها قایم باشک بازی می‌کنند. بنابراین برنامه‌ریزان باید فضایی را برای سازمان دادن به بازی بچه‌ها برگزینند که آن‌ها در معرض خطرهای یاد شده نباشند. بدین منظور رعایت اصول زیر ضروری است:

- قابل نظارت بودن زمین‌بازی، به‌گونه‌ای که والدین بتوانند زمین‌بازی را به راحتی نظارت کنند و مراقب فرزندان خود باشند.
- زمین‌بازی درجایی مکان‌یابی شود که کودکان برای مراجعه به آن مجبور نباشند از خیابان‌های شلوغ و پرتردد عبور کنند.

- زمین‌بازی نباید در مجاورت خیابان مکان‌یابی شود؛ زیرا کودکان هنگام بازی از هیجان زیادی برخوردارند و معمولاً توجهی به اطراف خود ندارند و ممکن است ناگهان از زمین‌بازی خارج شوند و بدون توجه به اتومبیل‌های در حال گذر به داخل خیابان بروند و در معرض حادثه قرار گیرند.
- زمین‌بازی نباید بر فراز تپه‌ها یا سایر نقاطی که امکان سقوط از آن‌ها وجود دارد، مکان‌یابی شود.
- در اطراف زمین‌بازی، استخر، آب‌نما، دریا یا جوی آب عریض و پرعمق وجود دارد، باید تدابیر لازم برای محصور کردن این عناصر، اتخاذ شود.

معیارهای برنامه‌ریزی فضاهای بازی

برای برنامه‌ریزی زمین‌های بازی در شهر باید به سلسله مراتب و مشخصات انواع زمین‌های بازی توجه داشت. فضاهای بازی را باید به شکل شبکه‌ای، سلسله مراتبی مرکب از زمین‌بازی ویژه کودکان خردسال، کودکان و عمومی (برای همه گروه‌های سنی) برنامه‌ریزی کرد.

چنان‌که قبلاً ذکر شد، فضاهای بازی عمومی اصطلاحاً شهربازی نامیده می‌شود و در اغلب کشورها به صورت انتفاعی اداره می‌گردند؛ لذا برای تعیین اندازه و مقیاس عملکرد آن‌ها مطالعات اقتصادی ضروری است. چرا که شهرداری‌ها برای احداث آن‌ها هزینه‌های هنگفت می‌پردازند و ضروری است این فضاهای عمومی، طوری برنامه‌ریزی و اداره شوند که پاسخگوی هزینه‌های مصرف شده باشند.

در برنامه‌ریزی فضاهای بازی در شهر، باید به توصیه‌های زیر توجه کرد:

۱- برای کودکان باید یک شبکه گسترده از زمین‌های بازی در

- مجاورت آپارتمان‌ها، خانه‌ها و کودکان‌ها ایجاد شود.
- ۲- تهیه این گونه زمین‌های بازی باید به عهده مقام‌های محلی، شهرداری‌ها و مجامع خصوصی علاقمند قرار گیرد.
- ۳- هیچ مجتمع مسکونی نباید بدون ساخت زمین‌بازی ساخته شود.
- ۴- در محله‌های مسکونی قدیمی می‌توان با حذف حیاط‌ها، اتصال آن‌ها به یکدیگر، و برداشتن موانع، فضای بازی ایجاد کرد. همچنین در این بخش از شهر می‌توان با خراب کردن ساختمان‌های فرسوده و اتصال زمین‌ها به یکدیگر، زمین‌بازی به وجود آورد. ضرورت دارد این کار با توجه به نوع بافت انجام شود و نباید منجر به از بین رفتن ارزش‌های معماری و شهرسازی گردد.
- ۵- در مراحل برنامه‌ریزی مدرسه‌ها، کودکان‌ها و پارک‌های عمومی، این فضاها باید به گونه‌ای طراحی شوند که امکان استفاده عمومی از فضاهای بازی و ورزشی در آن‌ها برای عموم میسر باشد.
- ۶- می‌توان برای جبران کمبود فضاهای بازی، بعضی از خیابان‌های فرعی شهر را در روزهای تعطیل و کم رفت‌وآمد به روی ترافیک سواره بست و آن خیابان را به صورت زمین‌بازی درآورد.
- ۷- در مناطقی که عرض خیابان مناسب باشد باید پهنای پیاده‌روها افزایش یابد تا کودکان بتوانند از پیاده‌رو به عنوان فضای بازی استفاده کنند.

اصول طراحی و مدیریت فضاهای بازی

معماران، طراحان منظر و کارشناسان آموزشی باید در فرآیند طراحی زمین‌های بازی با یکدیگر همکاری کنند. معمار و سوسه می‌شود که در طراحی زمین‌بازی، فقط جنبه هنری طراحی را در نظر گیرد و

زمین‌بازی را چنان طراحی کند که در نگاه بزرگسالان، چشم‌نواز باشد. چون در چنین طراحی، به جنبه آموزشی و فعال بازی‌ها توجه نشده، ممکن است برای استفاده کنندگان از فضا، کسالت‌آور و نامتناسب به نظر آید.

زمین‌بازی نباید مملو از سرگرمی‌های غیرفعال مانند آب، سرسره و چرخ‌وفلک باشد؛ بلکه باید به نوعی طراحی و برنامه‌ریزی شود که بازی‌های فعال، خودانگیختگی و آفرینندگی را تشویق کند. قطعات مجزا و مواد نیمه ساخته برای بازی، از وسایل مکانیکی زمین‌بازی ارزشمندتر هستند. یک درخت برای بالا رفتن، یا یک گودال شنی برای بازی، ارزشمندتر از یک چرخ‌وفلک و یا تاب است. البته این نکته به مفهوم منفی کامل سرگرمی‌های غیرفعال نیست؛ بلکه هدف، ایجاد تناسب بین این سرگرمی‌ها و سرگرمی‌های فعال است.

طراحی و تجهیز زمین‌های بازی باید بر اساس و منطبق با نیازهای گروه‌های سنی خاص باشد. نوع و شیوه بازی کودک خردسالی که کمتر از هفت سال دارد با بازی کودکی که به مدرسه می‌رود؛ متفاوت است، چنان‌که نوع و شیوه بازی دختران نیز معمولاً متفاوت با بازی پسران هم سن و سال آنهاست.

در طراحی زمین‌بازی باید به کارکردها و حرکتهای بازی‌های گوناگون توجه بسیار شود. همان‌طور که ما در اتاق نشیمن منزلمان، اسباب و اثاثیه را برحسب کارکرد آنها مرتب می‌کنیم، طراح زمین‌بازی نیز باید با در نظر گرفتن کل فضای موجود، فضای بازی مناسبی ایجاد کند که با توزیع مناسب تجهیزات گوناگون، برحسب کارکرد و نوع استفاده از آنها، قسمت‌های گوناگون زمین‌بازی با یکدیگر ترکیب شوند. مثلاً فضایی که خاص بازی با توپ است، نباید جنب گودال‌های شنی و محل بازی بچه‌های کوچک باشد؛ زیرا ممکن

است برخورد توپ به بچه‌های کوچک آسیب برساند؛ مگر آن که محل بازی بچه‌های کوچک‌تر - که بازی‌های خیالی خود را به تنهایی انجام می‌دهند، به وسیله موانع طبیعی از محل بازی بچه‌های بزرگ‌تر (که بازی‌های پرتحرک‌تری دارند) جدا شود.

زمین‌بازی نباید فقط به بازی‌هایی اختصاص یابد که افراد متعددی در آن حضور می‌یابند. گاهی بچه می‌خواهد در دنیای خیال خود غرق شود ولی حضور افراد دیگر نمی‌گذارد. دخترانی را در نظر بگیرید که هنگام بازی با عروسک‌ها، خود را به جای افراد بزرگ‌تر می‌گذارند. حجره‌های بازی، بوته‌ها و گیاهان می‌توانند یک اتاق بازی صمیمی در هوای آزاد ایجاد کنند.

برای ساختمان، تجهیزات و وسایل نگهداری زمین‌بازی، می‌بایست همکاری والدین و افراد محل را جلب کرد. والدین باید بدانند زمین‌بازی عنصری است که نگهداری از آن به عهده آن‌ها نیز هست. این محل، نباید توقفگاه جدیدی برای جدا ساختن کودک از خانواده محسوب شود، بلکه برعکس باید طوری باشد که تمام خانواده از طریق بازی‌ها، دورهم جمع شوند.

برای مدیریت صحیح زمین‌های بازی باید عوامل محیطی را نیز در نظر گرفت. با توجه به این که کودکان، شب‌ها نیز دست از بازی برنمی‌دارند، باید نور کافی در زمین‌های بازی وجود داشته باشد. اگر این نور، مصنوعی و رنگارنگ باشد، موجب جذاب‌تر شدن محیط می‌گردد.

برای جلوگیری از زنگ‌زدگی و ترک‌خوردگی وسایل بازی، وسایل فلزی را باید هر سال یکبار قبل از فرارسیدن فصل برف و باران منطقه‌ای، رنگ‌آمیزی و رنگ‌زدایی کرد.

تابلو شماره ۳: رده‌بندی فعالیت‌های تفریحی برای کودکان ۰-۱۴ ساله

رده‌بندی فعالیت	امکانات و عناصر فعالیت	نوع فعالیت
حضور در اجتماعات و طبیعت	زمین چمن‌کاری، زمین سفت، سطوح کف‌سازی برای بازی با توپ، زمین دایره‌ای	بازی‌های پرتحرک گروهی
	دیوارهای کوتاه برای بازی و نوشتن در فضای سرپوشیده و دارای کف‌سازی با میز و صندلی، آلاچیق	مشارکت و همکاری، آشنایی با دیگران، بازی یک نقش
	نهارخوری، چای‌خانه، کتابخانه، فضای باز نیمکت دار	مطالعه و استراحت
	فضاهای آزاد نمایشی	حضور در تئاتر (به‌عنوان بازیگر و تماشاگر)
	پیست اسکیت، سه‌چرخه و دوچرخه	ورزش و بازی
	باغچه و بوستان، گلخانه، باغ‌وحش و طیور، آبگیر با گیاهان آبی، رودخانه، جنگل	شناخت طبیعت
	خانه و کلبه کوچک بازی، برجک و امکانات خانه‌سازی	تقلید از بزرگسالان
خلاقیت و تجسم	صحنه نمایش، خانه کوچک، کشتی و قطار، جیپ	داستان‌پردازی زنده
	ابزار نجاری، آهن‌گری و ساختمان‌سازی	خلاقیت، تجسم، تولید
	ابزار مخصوص نقاشی، کارگاه، انبار مواد و نمایشگاه	فعالیت‌های تجسمی و هنری
	سیرک - تئاتر عروسکی و تئاتر کودکان	تماشای نمایش در فضای باز
	دیوارک‌ها، پله‌ها، اختلاف سطوح، بلوک‌های سنگی و سیمانی، قطعات بزرگ چوب	پريدن، بالا و پايين رفتن، آویزان شدن
جسمی و حرکتی	فضاهای بازی با شن و ماسه	حفاری، تل و گود سازی
	حوض، دریاچه، جویبار، فواره	آب‌بازی
	سرسره، سطوح شیب‌دار، ارتفاع	سر خوردن، غلت زدن
	طناب، الاکلنگ، تور، محورهای توازن به‌صورت ثابت و متحرک، پارالل، پل‌های متحرک، چرخ‌وفلک	معلق شدن در هوا، حرکت گهواره‌ای، حفظ تعادل
	تونل، لوله‌های توخالی، خانه‌های کوچک	سینه‌خیز رفتن، مخفی شدن
	کوه‌ها، حجم‌های بدون شکل معین، لوله‌های تونلی هزارتوها یا راهروهای تودرتو (لایبرنت‌ها)، گذرهای فضای سبز، فضای آزاد چمن‌کاری و کف‌سازی شده	دویدن - کشف کردن - پنهان و آشکار شدن

مأخذ جدول: به نقل از مهندسین مشاور آمایش محیط، اصول و ضوابط طراحی پارک‌های شهری، سازمان پارک‌ها و فضای سبز، تهران ۱۳۷۳، ص ۴۷ و ۴۸.

خانه اسباب‌بازی

کودکان امروز آینده‌ساز آن جامعه هستند. آنان به‌زودی در کنار یکدیگر زندگی تازه‌ای را آغاز می‌کنند که ره‌توشه‌ی آن را از کودکی گرفته‌اند. یک فرد برای اینکه بتواند در دنیای مدرن امروز موفق باشد و با تغییر و تحولاتی که جامعه به وی تحمیل می‌کند، سازگار شود، باید انعطاف‌پذیر و خلاق باشد. به عقیده‌ی ساتون و اسمیت، این خلاقیت و انعطاف‌پذیری را می‌توان از طریق بازی کسب کرد. بازی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل پیشرفت و یادگیری در کودکان شناخته شده است که نقش‌ها و هنجارهای اجتماعی و نیز مهارت‌های حل مسئله، مهارت‌های زبانی و فیزیکی، سازگاری با جامعه و بسیاری موارد دیگر را به آنان می‌آموزد. براساس یافته‌های برخی از پژوهش‌ها، کودکانی که فاقد هرگونه اسباب‌بازی هستند یا امکانات اندکی برای بازی دارند، از نظر شناختی از همسالان خود عقب‌تر هستند. از این رو اسباب‌بازی نقش مهمی در پیشرفت و آموزش کودکان، به‌ویژه کودکانی که هنوز به سن مدرسه نرسیده‌اند، ایفا می‌کند. اسباب‌بازی می‌تواند آنان را در ایجاد محیطی شخصی برای تمرین، آموزش و شبیه‌سازی تصورات خود کمک می‌کند و این تعامل می‌تواند به روند یادگیری آن‌ها در سنین پایین سرعت بخشد. تمامی موارد بالا، مشروط به بازی‌های دسته‌جمعی و تعامل و مشارکت کودکان و ایفای نقش در بازی‌های دسته‌جمعی است.

بدین ترتیب می‌توان گفت اسباب‌بازی در فرهنگ پذیری، اجتماعی کردن و تحریک حواس و ادراک کودکان تأثیر بسزایی دارد و بسیاری از رفتارهای کودکان را شکل می‌دهد. بنابراین توجه به نیاز کودکان به اسباب‌بازی بسیار ضروری است تا آنجا که یکی از بندهای مصوبه‌ی شهر دوستدار کودک به تأسیس خانه‌های اسباب‌بازی با اولویت

مناطق محروم اختصاص دارد. با توجه به ضعف مالی خانواده‌ها در مناطق محروم و ناتوانی در تهیه‌ی اسباب‌بازی‌های مختلف و مناسب برای کودکان، نیاز وجود خانه‌های اسباب‌بازی در این مناطق بیش از دیگر مناطق احساس می‌شود. (سعیدی رضوانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۳)

تعریف خانه‌ی اسباب‌بازی

مکانی است که در آن به پرورش ابعاد مختلف رشد کودکان از لحاظ عاطفی، حسی و حرکتی، شناختی، خلاقیت و مشارکت از طریق بازی با وسایل پرداخته می‌شود.

اهداف و ضرورت تشکیل خانه‌های اسباب‌بازی

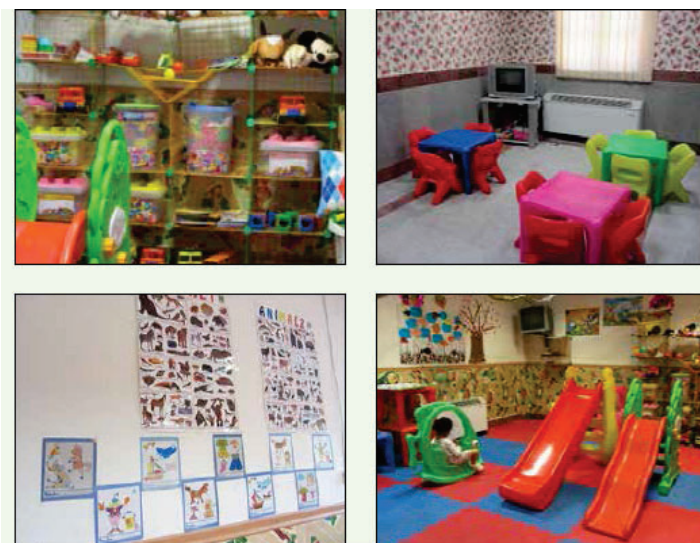
- ایجاد محیطی مناسب برای آموزش و تعامل کودکان با گروه همسال خود؛
- ایجاد محیطی امن که والدین با خیال آسوده کودکان خود را به آنجا بسپارند؛
- ایجاد زمینه‌ی مناسب برای پرورش ابعاد مختلف رشد کودک از نظر عاطفی، حسی - حرکتی و شناختی، خلاقیت و مشارکت از طریق بازی و وسایل بازی؛
- ارائه‌ی خدمات آموزشی از طریق بازی و اسباب‌بازی‌های مناسب به کودکان؛
- ارتقای سطح سلامت کودکان از طریق بازی و به‌کارگیری اسباب‌بازی‌های خلاق، استاندارد و مناسب؛
- آموزش و تقویت مهارت‌های زندگی و سبک زندگی سالم به کودکان از طریق بازی و بهره‌برداری از اسباب‌بازی

مناسب؛

- افزایش خلاقیت مادران باهدف به کارگیری مناسب اسباب بازی و شیوه های بازی برای کودکان و تعامل هدفمند مادر و کودک (سعیدی رضوانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۳)

کارکردها و خروجی های مورد انتظار از خانه های اسباب بازی

- پرورش استعداد های خلاق از کودکی؛
- توجه به محیط پیرامون و محیط زیست شهری به منظور تقویت قدرت تشخیص در کودکان؛
- برقراری ارتباط مؤثر با کودکان؛ کمک به خانواده ها و مادران در نگهداری و آموزش کودکان با برگزاری فعالیت های تفریحی، آموزشی، فرهنگی و هنری و ورزشی و اجتماعی؛
- تشکیل بانک اطلاعاتی به منظور برنامه ریزی محلی و کلان.
- افزایش آگاهی خانواده ها در فعالیت مرتبط با کودکان. (سعیدی رضوانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۳)

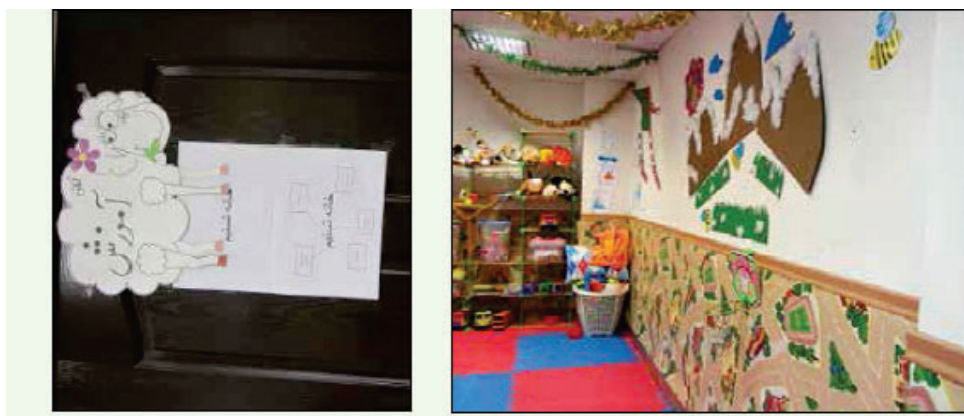
تفاوت خانه‌ی اسباب‌بازی با مهدکودک

در مهدکودک‌ها آموزش کودکان به‌صورت مستقیم صورت می‌گیرد، در صورتی که در خانه‌ی اسباب‌بازی آموزش مستقیم کودکان صورت نمی‌گیرد.

مهدکودک دارای دستشویی و شخصی که کودکان را برای استفاده از دستشویی کمک می‌کند است، در صورتی که در خانه اسباب‌بازی این امکان وجود ندارد.

در خانه‌ی اسباب‌بازی به کودکان اجازه‌ی آوردن غذای گرم داده نمی‌شود. سن پذیرش کودکان در خانه‌ی اسباب‌بازی ۳ تا ۷ سال است، ولی در مهدکودک‌ها کودکان کوچک‌تر هم پذیرش می‌شوند.

به دلیل محدودیت زمان استفاده از خانه‌های اسباب‌بازی، اکثراً مادران خانه‌دار کودکان خود را برای استفاده از خانه‌ی اسباب‌بازی می‌آوردند و مادران شاغل مهدکودک‌ها را بر خانه‌ی اسباب‌بازی ترجیح می‌دهند.

در خانه‌ی اسباب‌بازی فضای بازی برای کودکان بسیار محدود است و همچنین فضای باز، برای بازی کودکان وجود ندارد. خانه‌های اسباب‌بازی به‌صورت مستقل کار می‌کنند و هیچ‌گونه

ارتباطی با دیگر خانه‌های اسباب‌بازی در محلات دیگر ندارند، در صورتی که می‌توانند با یکدیگر در ارتباط باشند و از برنامه‌ها و پیشنهادهای یکدیگر برای ارتقای سطح کیفی خود استفاده کنند.

سایر کاربری‌های فرهنگی مرتبط با کودک

مرکز خلاقیت و کارآفرینی

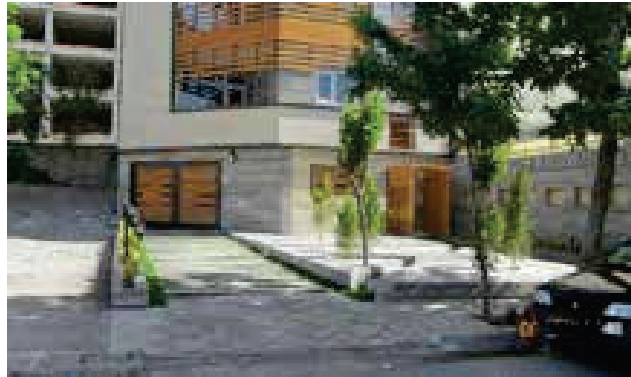
باید توجه داشت که یکی از جلوه‌های شهر دوستدار کودک توجه به خلاقیت در کودکان است. مهارت‌های تفکر خلاق عامل اساسی موفقیت در یادگیری و موفقیت در زندگی به شمار می‌روند. ترویج تفکر خلاق روشی قدرتمند برای درگیر کردن بچه‌ها با امر یادگیری است. بچه‌هایی که با تفکر خلاق تشویق می‌شوند روزبه‌روز انگیزه و اعتمادبه‌نفس بیشتری از خود نشان می‌دهند.

فضای باز مناسب بازی کودکان

بازی یکی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر شکوفایی و بالندگی جسم و روان کودکان است که در زمینه‌ی رشد اجتماعی، باطنی، جسمی، ذهنی آن‌ها تأثیرگذار است و یکی از نیازهای اساسی زندگی کودکان می‌باشد. بنابراین زمینه‌ی مناسب برای بازی کودکان چه در درون خانه و چه در بیرون آن اهمیت بسیار زیادی دارد. مناسب‌سازی محیط‌های در دسترس کودکان برای این امر به‌منظور این که تا حدودی نیاز کودکان برای بازی و ارتباط با محیط پیرامون تأمین شود، امری ضروری است؛ زیرا محیط و انسان در تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بر هم رابطه‌ای متقابل دارند؛ به‌ویژه در کودکی که حساس‌ترین و مهم‌ترین سال‌های زندگی انسان را شامل می‌شود، دورانی که پایه‌های رشد جسمی، ذهنی، شخصیتی و انسانی هر فرد شکل می‌گیرد. در شهرهای امروزی از جمله تهران به دلیل کمبود زمین و محدودیت‌های موجود در آن پیوسته با افزایش تراکم و گسترش مجتمع‌های مسکونی، کاهش فضای باز مسکونی و کاهش سهم حیات خصوصی در معماری معاصر مواجه هستیم که در

واقع فضای بازی سستی کودکان است. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۶)

از بین رفتن حیاط‌ها در طراحی‌های جدید

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۶)

نبود محوطه‌ی باز در مجتمع مسکونی

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۶)

خانه‌ی کارآفرینی و پرورش خلاقیت

در ارتباط با پرورش کودکان خلاق و کارآفرین شهرداری تهران علاوه بر ایجاد مراکز فرآموز، اقدام به ایجاد خانه‌ی کارآفرینی و پرورش خلاقیت کودکان کرده است که در حال حاضر دارای دو شعبه فعال در سطح شهر تهران است. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۰)

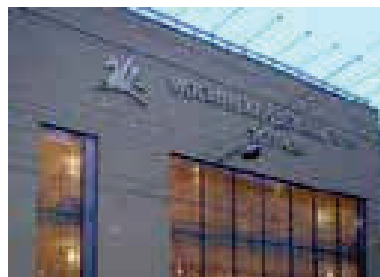
خانه‌ی کارآفرینی و پرورش خلاقیت کودک در سرای محله‌ی مرزداران

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۰)

سالن تئاتر کودک

سالن تئاتر مخصوص کودکان یکی از کاربری‌های مهم فرهنگی است که نقش مؤثری در اجتماعی کردن آموزش و شکوفایی خلاقیت کودکان دارد. ایجاد تئاتر خاص کودکان با توجه به شرایط فیزیکی، روحی و روانی و سلايق آنهاست که باعث ترغیب هر چه بیشتر این گروه سنی به فعالیت‌های فرهنگی می‌شود و امکان عملکرد بهتر برای آنان در این فضای اختصاصی وجود دارد. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۱)

سالن‌های تئاتر کودک

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۱)

کتابخانه‌ی کودک

کتابخانه‌ی کودک، کتابخانه‌ای ویژه‌ی کودکان (زیر ۱۸ یا زیر ۱۵ سال) است که همه‌ی کودکان شهر بالقوه در آن عضو هستند. این کتابخانه فضایی جدا برای خدمات‌رسانی به کودکان دارد و کتابدارانی دارد که درباره‌ی کودکان، آموزش‌های خاصی دیده‌اند. خدمات اطلاع‌رسانی آن متناسب با فهم و توان کودکان است و مجموعه‌ای از برنامه‌ها را به اجرا در می‌آورد که کودکان را هیجان‌زده می‌کند تا درباره‌ی ادبیات، تکنولوژی و دیگر زمینه‌ها اطلاعات کسب کنند. از سوی دیگر این کتابخانه با دیگر نهادهای اجتماعی همکاری می‌کند و برنامه‌هایی را نیز برای والدین در نظر می‌گیرد؛ از جمله برنامه‌های قصه‌خوانی والدین و کودکان. کتابداران آگاه این کتابخانه همواره به کودکان در زمینه‌ی یافتن کتاب‌های مناسب یاری می‌کنند. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۳۰)

چین - کتابخانه‌ی کودک

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۳۰)

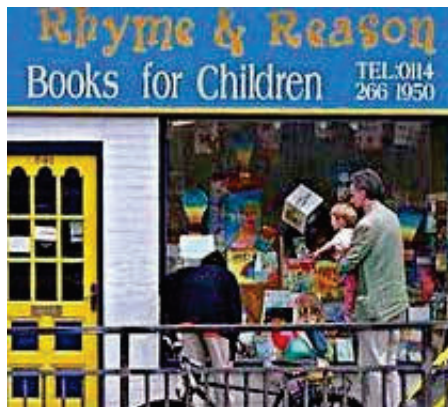

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۳۰)

کتابفروشی کودک

در کتابفروشی‌های مخصوص کودکان طیف وسیعی از کتاب‌های مخصوص کودکان، اسباب‌بازی‌های آموزشی، پازل، انواع بازی‌های فکری، موسیقی، کتاب‌های صوتی و... ارائه می‌شود. کارکنان کتابخانه‌ی کودک به والدین کمک می‌کنند تا بتوانند کتاب مناسب و لازم برای کودکان خود را انتخاب کنند. در کتابفروشی کودکان فضا و ساختار به گونه‌ای است که کودکان تشویق می‌شوند در محیط بمانند، کتاب بخوانند و حتی بازی کنند. جاذبه‌های کالبدی در این محیط مهم‌ترین عامل در موفقیت آن است.

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۳۱)

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۳۱)

باغچه‌ی آموزش کودک

طرح آموزشی «باغچه‌ی من»

طرح آموزشی باغچه‌ی من در مهر ماه ۱۳۸۹ در بوستان سلامت، واقع در منطقه‌ی ۲۲ شهرداری تهران آغاز شد. از اهداف اولیه‌ی این طرح آشنایی کودکان با گل و گیاهان بود؛ زیرا در این سن بیشترین یادگیری و حضور ذهن در هر فرد وجود دارد.

در این طرح آموزشی، اعضای هدف (کودکان ۳ تا ۱۰ سال) با انواع کاشت گیاهان زراعی، صیفی‌جات و انواع سبزی آشنا شدند و نحوه‌ی برداشت این گیاهان را یاد گرفتند.

این طرح در بوستان سلامت اجرا شده است. طی برنامه‌ای از پیش تعیین شده، کودکان عضو مهدکودک‌های منطقه ۲۲ و خانه‌های سلامت شهرداری این منطقه نیز در این محل حاضر شدند و از محل اجرا طرح «باغچه‌ی من» بازدید کردند. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۸)

باغچه آموزش کودک

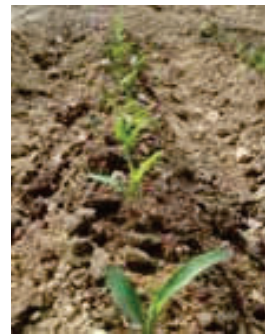
(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۸)

در این طرح که در تهران برای نخستین بار با همت اداره‌ی سلامت منطقه ۲۲ و در این محدوده از پایتخت اجرا شد، گروه هدف آن کودکان قبل از دبستان بودند. طرح باغچه‌ی من به منظور آشناسازی کودکان با محیط‌زیست طبیعی‌شان و آموزش چگونگی مراحل کاشت و نگهداری از فضای سبز از دو ماه قبل در زمین موجود در بوستان سلامت کلید خورد و شرکت‌کنندگان در این طرح پس از یادگیری آماده‌سازی خاک، گیاهی را با نام خود در این فضا کاشتند. سپس باغچه‌های سبزیجاتی که کودکان با دست کاشته‌اند آماده‌ی برداشت محصول شد و از سبزیجات پرورش‌یافته در وعده‌های غذایی کودکان استفاده شد. از آنجا که طرح باغچه‌ی من با هدف نهادینه کردن فرهنگ گسترش و نگهداری از فضای سبز از دوران کودکی اجرا می‌شود، کودکان در این مدت با چگونگی و زمان آبیاری همچنین وجین کردن علف‌های هرز و رسیدگی به گیاه خود آشنا می‌شوند و این کار را با دقت و علاقه انجام می‌دهند.

اجرای چنین طرح‌هایی می‌تواند در نهادینه‌سازی فرهنگ ایجاد، نگهداری و گسترش فضای سبز برای شهروندان از همان دوران طفولیت

بسیار مؤثر باشد. با اجرای این طرح، کودکان با چگونگی کاشت گیاه و نگهداری از آن آشنا می‌شوند و این موضوع می‌تواند در آن‌ها علاقه به طبیعت ایجاد کند و آن‌ها را با محیط‌زیست طبیعی موجود در محدوده‌ی شهر آشتی دهد. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۹)

کاشت گیاه توسط کودکان

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۹)

موزه‌ی بازی و اسباب‌بازی

جامعه به شادی و نشاط نیاز دارد و همه در هر سنی به بازی نیاز دارند؛ اما بسته به سن و سال هر بار با چیزی خاص بازی می‌کنند و البته از آن لذت می‌برند.

در میان بازی‌های صد سال اخیر بازی‌های دو دهه‌ی اخیر بسیار با بازی‌های دهه‌های گذشته متفاوت شده است و لازم است برای جلوگیری از فراموشی آن‌ها اقدام شود و ضمن جمع‌آوری، فلسفه آن بازی‌ها هم آورده شود.

بر همین اساس خانواده‌ها باید بتوانند با ابزارهای پرورش درست، خلاقیت کودکان را پرورش دهند و همچنین با بازی‌های محلی و بومی و مقایسه با بازی‌های مخرب غرب آشنا شوند.

مهم‌ترین هدفی که در برپایی این موزه باید پیگیری شود آشنا کردن خانواده‌ها با فرهنگ اسباب‌بازی ایرانی و اسلامی و توجه به خرید اسباب‌بازهای خارجی و عواقب آن است. در ادامه چند نمونه از موزه‌های موجود ارائه می‌شود. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۱)

موزه‌ی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان حجاب

موزه‌ی کودک در حال حاضر به خدمات زیر می‌پردازد:

نگهداری و ارائه آثار تولیدی کانون پرورشی فکری کودکان و نوجوانان برای مخاطبان مختلف

آشنایی کودکان و نوجوانان، هنرمندان، دانشجویان و اولیا با فعالیت‌های کانون

ارتباط با مراکز بین‌المللی برای تبادل تجربیات و ارتقای کمی و کیفی فعالیت‌های کانون (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۱)

موزه‌ی کودک

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۱)

موزه‌ی کودک شامل بخش‌های زیر است:

انتشارات

مرکز تئاتر

سینمایی

واحد تولید سرگرمی سازنده

واحد پژوهش

آرشیو

موزه‌ی کاخ سعدآباد

در مجموعه سعدآباد نیز یک موزه‌ی اسباب‌بازی به نام موزه‌ی نیم‌قرن قرار دارد. کاخ کوچکی که برای لیلا پهلوی (کوچک‌ترین فرزند شاه مخلوع) بود و در حال حاضر عروسک‌ها و اسباب‌بازی‌هایشان را در این کاخ به نمایش گذاشته‌اند. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۲)

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۲)

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۲۲)

موزه کاخ گلستان

مجموعه کاخ گلستان، یادگاری به جای مانده از ارگ تاریخی تهران محل اقامت شاهان سلسله قاجار و از زیباترین و کهن ترین بناهای پایتخت ۲۰۰ ساله ایران است. این بنا روزگاری همانند نگینی در میان این ارگ می درخشید.

سابقه‌ی تاریخی ارگ سلطنتی که محدوده‌ی مکانی - تاریخی آن در شمال خیابان و میدان امام خمینی (سپه سابق) در سمت غرب خیابان خیام، در شرق خیابان ناصرخسرو و در جنوب خیابان پانزده خرداد و میدان ارگ واقع است، به روزگار صفویه باز می‌گردد.

در موزه‌ی مردم‌شناسی کاخ گلستان، همیشه نمونه‌هایی از مردم روزگار قدیم منتظر شما هستند. پشت شیشه‌های این موزه می‌توانید مردمی را با شغل‌ها و طبقه‌های مختلف اجتماعی ببینید و با گوشه‌ای از گذشته‌ی زندگی‌شان آشنا شوید. در اینجا می‌توانید عروسک‌هایی را هم ببینید که برای نمایش‌های خیمه‌شب‌بازی از این شخصیت‌ها ساخته شده‌اند. عروسک کفاش، درویش، سرباز، آرتیست، کاکاسیاه، دیو، مطرب، پهلوان و باقی نقش‌هایی که در نمایش‌های آن دوره شرکت داشته‌اند.

در این مجموعه ۶۰ عروسک خیمه‌شب‌بازی از دوران قاجار به نمایش گذاشته شده است.

خانه‌ی مادر و کودک

ایجاد مکان‌های مخصوص شیردهی و نظافت کودک در مرکزهای تفریحی و پارک‌ها و پایانه‌های اتوبوس، متر، قطار و دیگر فضاهاى عمومی شهری جزو الزامات محسوب می‌شود. سازمان پایانه‌ها و پارک‌های شهرها به‌منظور تحقق شهر دوستدار کودک نسبت به ایجاد محلی برای رسیدگی مادران به کودکان نوپا و نوزاد خود از جهت شیردهی و نظافت اقدام کرده است. در خانه‌ی «مادر و کودک» دستشویی‌هایی مانند وان حمام تعبیه شده تا مادران بتوانند به‌راحتی و با رعایت مسائل بهداشتی و آب گرم، کودکان خود را تمیز کنند. در این مراکز مادران می‌توانند به راحتی کودک خود را شیر دهند. همچنین در این مکان‌ها، وسایل بهداشتی و موارد شست و شوی کودکان مانند

شامپو، پوشک، پودر بچه و حتی پماد سوختگی پای کودکان به رایگان در اختیار مادران قرار می‌گیرد. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۳)

خانه‌ی مادر و کودک

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۳)

در حال حاضر در پایانه‌های شهر تهران، چنین فضاهاهی وجود دارد.
خانه‌ی مادر و کودک در پایانه‌ی جنوب تهران

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۴)

خانه‌های سلامت محله

خانه‌ی سلامت محله در واقع به عنوان ستاد هماهنگ‌کننده و اجرایی محله‌ی سالم با استقرار در محله‌های شهر تهران در نقش تسهیلگر و از طریق مشارکت همگانی و همکاری‌های بین بخشی، سطح سلامت ساکنان محله را ارتقا می‌بخشد. خانه‌های سلامت در واقع به عنوان ستاد اجرایی پروژه‌ی شهرسالم در محله‌های شهر تهران انجام وظیفه می‌کنند. برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران هدف از ایجاد خانه‌های سلامت در سطح شهر را ساماندهی و بازتوانی افراد در معرض آسیب عنوان و اظهار کرده‌اند که در خانه‌های سلامت اقداماتی از قبیل ارائه‌ی خدمات حمایتی و نگهداری از دختران نیازمند به حمایت اجتماعی، جلوگیری از گسترش آسیب‌های اجتماعی، اصلاح و تغییر رفتارها، ناهنجاری‌های اجتماعی و زندگی مددجویان و درنهایت فراهم کردن زمینه‌ی لازم برای اجتماعی شدن مجدد این افراد، به انجام می‌رسد. از جمله‌ی این برنامه‌ها می‌توان به برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای والدین و اعضای کانون‌های مادر و کودک با موضوعاتی از قبیل پرورش خلاقیت، راه‌های افزایش اعتمادبه‌نفس، بازی سالم، کودک سالم، فرزند پروری، حقوق کودک و تغذیه کودک اشاره کرد.

برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای کودکان تحت عنوان امدادگران کوچک، توجیه آن‌ها در خصوص بهداشت فردی، ارائه‌ی خدمات مشاوره‌ای از قبیل مشاوره‌های تغذیه، روان‌شناسی و پزشکی به والدین، برگزاری اردو برای بچه‌های خانه‌های اسباب‌بازی از دیگر برنامه‌های خانه‌های سلامت است.

اداره‌ی کل سلامت برای ایفای مسئولیت‌ها و مأموریت‌های خود با هدف توسعه و اجرای پروژه‌ی محله‌ی سالم در سطح محله‌های شهر تهران و به‌منظور ارتقای آگاهی‌های مردم، توانمندسازی و جلب مشارکت

آنان و همچنین توسعه‌ی همکاری‌ها، زمینه‌ی راه‌اندازی خانه‌های سلامت را فراهم آورد است. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۵)

پردیس سلامت سعادت‌آباد

پردیس سلامت سعادت‌آباد چهار بخش عمده دارد که عبارت است از خانه‌ی سلامت، مرکز فرآموز، خانه‌ی اسباب‌بازی و باشگاه چاقی.

عملکرد این مرکز فرا منطقه‌ای و چهار منطقه‌ی ۱، ۲، ۳، ۴، ۵ را پوشش می‌دهد؛ اما بیشتر مراجعه‌کنندگان از منطقه ۲ هستند. خانه‌های سلامت فعالیت‌های مختلفی را در سطح محله برای ساکنان انجام می‌دهند، ولی بیشتر این فعالیت‌ها و کلاس‌های آموزشی در ارتباط با مسائل بزرگسالان است. بیشتر فعالیت‌ها در ارتباط با کودکان در خانه اسباب‌بازی صورت می‌گیرد. بنابراین به‌راحتی تداخل برنامه‌های خانه‌های سلامت را با فعالیت‌های خانه‌های اسباب‌بازی می‌توان مشاهده کرد. همچنین هزینه‌های استخدام مربی برای کودکان زیاد است که این امر موجب شده این خانه‌ها از به کارگیری مربیان زبده در ارتباط با آموزش کودکان بی‌بهره بمانند. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۵)

پردیس سلامت سعادت‌آباد

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۶)

نمونه‌ی خانه سلامت در محله‌ی مرزداران

خانه‌های سلامت زیر نظر سه قسمت مدیر محله، معاونت اجتماعی و فرهنگی اداره‌ی سلامت و شهرداری ناحیه به ارائه‌ی خدمات به ساکنان می‌پردازد. خانه‌های سلامت فعالیت‌های مختلفی را در سطح محله برای ساکنان انجام می‌دهد، ولی بیشتر این فعالیت‌ها و خدمات برای بزرگسالان است. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۶)

برگزاری کلاس زبان، کلاس ایروبیک، مشاوره‌ی کودک در خانه‌ی سلامت محله‌ی مرزداران

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۶)

فعالیت‌های خانه‌های سلامت درباره‌ی کودکان

حوزه	توضیحات
آموزش کودکان	<ul style="list-style-type: none"> • کلاس آموزشی گفتاردرمانی با هدف آموزش نحوه‌ی صحیح بیان در کودکان • برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای کودکان تحت عنوان امدادگران کوچک
تغذیه و بهداشت	<ul style="list-style-type: none"> • توجیه کودکان در خصوص بهداشت فردی و تغذیه
فعالیت‌های خانه‌ی اسباب‌بازی	<ul style="list-style-type: none"> • فراهم کردن امکانات برای بازی کودکان • برگزاری اردو برای بچه‌های خانه اسباب‌بازی
آموزش مادران	<ul style="list-style-type: none"> • فعالیت‌های کانون‌های مادر و کودک (با موضوعاتی از قبیل پرورش خلاقیت، راه‌های افزایش اعتمادبه‌نفس، بازی سالم، کودک، سالم، فرزندپروری، حقوق کودک و تغذیه کودکان) • ارائه‌ی خدمات مشاوره‌ای از قبیل مشاوره‌های تغذیه، روان‌شناسی و پزشکی به والدین • تهیه و توزیع اقلام آموزشی (مانند کتاب راهنمای مادران برای تغذیه با شیر مادر، تهیه بسته‌های آموزشی، مهارت‌آموزی برای والدین فرزند زیر ۳ سال و...)
برگزاری جشن‌ها و برنامه‌های مناسبی	<ul style="list-style-type: none"> • روز جهانی کودک • هفته‌ی ملی سلامت زنان • هفته‌ی ترویج تغذیه با شیر مادر

(سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۶-۱۱۷)

از مهم‌ترین فعالیت‌های انجام شده توسط خانه‌ی سلامت می‌توان به برگزاری مراسم جشن و تقدیر از مادرانی که ۲۴ ماه از شیر خود فرزندشان را تغذیه کرده‌اند، نام برد. (سعیدی رضوانی، امیراحمدی و فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۱۶-۱۱۷)

تفرجگاه‌های طبیعی پیرامون شهرها

خصوصیات فضاهای طبیعی (تفرجگاهی) پیرامون شهرها

تفرج یا گردش، بخشی از گذران فراغت شهروندان است که به منظور ارضای نیازهای مستمر اوقات فراغت در فضاهای باز یا محیط طبیعی پیرامون شهر تحقق پیدا می‌کند. تفرج، فعالیتی هدفمند می‌باشد و مقصود آن رسیدن به رضایت باطنی و تجربه درونی است. هدفی جز خود ندارد و با آزادی نسبی و میل درونی همراه است. در این فعالیت، کمیت زمان یا خود فعالیت اهمیت ندارد؛ بلکه کیفیت زمان و چگونگی انجام فعالیت مهم است. تفرج به‌عنوان زمان، زمان بی‌کار، آزاد و فروخته نشده، از نظر فعالیت، آزاد و انتخاب شده و از نگاه هستی‌شناسانه، نوعی تجربه درونی لذت‌بخش است.

کارکردهای اصلی تفرج عبارتند از:

- ۱- استراحت: رفع خستگی، تجدید نیرو، تمدد اعصاب، آسودگی.
  - ۲- تفریح: بازی، ورزش، طبیعت‌گردی، سیاحت.
  - ۳- خلاقیت و آموزش: آموزش مهارت‌های گوناگون (شکار، ماهی‌گیری، چادر زدن، کوه‌نوری)، پرورش شخصیت، شناخت طبیعت.
  - ۴- تحکیم مشارکت و روابط اجتماعی: روابط خانوادگی، روابط دوستانه، روابط حرفه‌ای.
- نیازهای اصلی که باعث افزایش تمایل شهروندان به تفریح می‌شود به‌طور خلاصه چنین است:
- ۱- نیازهای شخصی: ابراز وجود، یادگیری، خلاقیت، مهارت، مبارزه.
  - ۲- روانی: انگیزه، جست‌وجوی آرامش، خطر کردن، تجدید خاطره.
  - ۳- سلامتی: تغییر حال، استراحت، گریز از تنش، گریز از آلودگی.
  - ۴- محیطی: بهره‌گیری از زیبایی منظره‌ها، تماس با طبیعت، تماشای فضاهای جدید.

۵- اجتماعی: مشارکت اجتماعی، همبستگی خانوادگی، دوست‌یابی.

۶- معنوی: الهام، تفکر، تأمل، پژوهش، پرورش ذوق.

اگر چه افراد به شیوه‌های گوناگون در فعالیت‌های فراغتی شرکت می‌جویند، همه‌ی این شیوه‌ها سودمند نیستند و گاه برخی از آن‌ها به تخریب شخصیت فرد می‌انجامد. تفرج، جزو اشکالی از گذران فراغت است که اغلب سازنده و فعال است و مستلزم مشارکت حسی، عاطفی، فعال و خلاق است. جایگاه تفرج در هرم زیر مشخص شده است:

چنان‌که در هرم بالا مشاهده می‌شود، تفرج به‌طور عمده با فراغت فعال و فضاهای پرتحرک سروکار دارد و سه رکن عمده آن عبارتند از:

۱- منابع تفرجی یا گردشگاه‌ها

۲- طیف گردشگران

۳- فعالیت‌های تفرجی

رکن اول، خود برحسب مقیاس دسترسی به سه گروه درون‌شهری

(شامل پارک‌ها و سایر فضاهای باز شهری)، حاشیه شهری، باغ‌ها و مزرعه‌ها، (کوه‌ها و دشت‌ها، دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و دیگر منابع تفرج پیرامون شهرها) و برون‌شهری (تفرجگاه‌هایی که بیرون از حریم شهرها قرار می‌گیرند، نظیر جنگل‌ها و سواحل) تقسیم می‌شود. تأکید این نوشتار بر گروه دوم است که به نوعی در حیطه مدیریت شهرداری‌ها قرار می‌گیرد.

طبقه‌بندی تفرجگاه‌های طبیعی

تفرجگاه‌های طبیعی، کوهستان‌ها، جنگل‌ها، چشمه‌های آب گرم، آبشارها، رودخانه‌ها، دریاچه‌ها، منظره‌های زیبای طبیعی، فضاهایی که حیوان‌ها در آن‌ها قابل مشاهده‌اند، فضاهای باز مناسب برای اردو (کمپینگ)، شیب‌هایی که برای اسکی در زمستان مناسب هستند و محل‌های مناسب را برای سوارکاری، شکار و ماهی‌گیری شامل می‌شود.

تفرجگاه‌ها و چشم‌اندازهای طبیعی را می‌توان در چند نوع طبقه‌بندی و از یکدیگر تفکیک کرد که به‌طور خلاصه مورد اشاره قرار می‌گیرند:

- ۱- چشم‌انداز بدوی یا طبیعت ناب: به چشم‌اندازهایی که به‌طور کامل از دخالت‌های انسان در امان مانده باشند و یا بُرد تأثیر دخالت‌های انسانی در محدوده خود تنظیمی اکوسیستم‌های طبیعی بوده باشد؛ اطلاق می‌شود. به همین دلیل زمانی که دخالت انسانی متوقف می‌گردد، اکوسیستم نیز خود را ترمیم کرده، به تکامل طبیعی خود ادامه دهد.
- ۲- چشم‌انداز شبه طبیعی (یا نزدیک به طبیعی): به چشم‌اندازهایی که انسان در آن‌ها دخالت کرده، ولی هنوز محیط‌های انسانی شده، نقش غالب را در سیمای طبیعت عهده‌دار هستند؛ گفته می‌شود.

در این حالت، طبیعت، عناصر طبیعی خود را حفظ می‌کند و بدان لحاظ قادر است سیمای واقعی خود را همچنان به نمایش بگذارد.

۳- چشم‌اندازهای طبیعی فرهنگ ساخت: چشم‌اندازهایی هستند که دخالت‌های انسانی عامل تخریب در تکوین سیمای آن‌ها محسوب می‌شوند. این قبیل چشم‌اندازها خود به انواعی گوناگون تقسیم می‌شوند که چشم‌اندازهای مورد بهره‌برداری قرار گرفته (سپس به حال خود رهاشده)، چشم‌اندازهای تخریب‌شده (که در مسیر قهقرایی قرار گرفته‌اند) و چشم‌اندازهای آمایش یافته (که نشانگر تلفیقی مناسب از قوانین طبیعی و خرد انسانی هستند)، از آن جمله‌اند.

تفرجگاه‌های طبیعی پیرامون شهرها را می‌توان در زمره گونه‌های شبه طبیعی و فرهنگ ساخت دانست. این تفرجگاه‌های طبیعی غیر از کارکردهای اجتماعی ذکر شده، می‌توانند همچون فضاهای پشتیبانی‌کننده محیط‌های پرتراکم و آلوده شهری، دارای عملکردهای زیر باشند:

۱- کیفیت هوای شهرها را از طریق تولید هوای پاک بهبود بخشند و یا حداقل موجب افزایش توان خود بالای هوای شهرها شوند.

۲- ذخیره‌گاه آب، سالم باشند.

۳- شرایطی مناسب را برای حفظ و تکامل خاک‌های پیرامون شهر فراهم سازند.

۴- موجب تکوین چشم‌اندازهای طبیعی و اجتماعات زیستی جدید شوند.

اصول کاربری و استفاده از تفرجگاه‌های طبیعی پیرامون شهرها

بعد از ارزیابی و شناخت قابلیت‌های زمین‌های تفرجگاهی پیرامون شهرها (مثل زمین‌های اطراف رودخانه‌ها، اراضی و با پوشش گیاهی

زیبا و...) باید اهداف، خط‌مشی‌ها و سیاست‌های تفرج مشخص شوند و قوانینی برای تحقق این اهداف تدوین و تصویب گردند. مهم‌ترین اهدافی که در این زمینه باید موردنظر قرار گیرند؛ عبارتند از:

- ۱- برقراری تعادل اکولوژیک در محیط طبیعی
  - ۲- ایمن‌سازی قلمرو و اکولوژیک
  - ۳- سازماندهی و نظم بخشیدن به فعالیت‌های موجود و برقراری نظم فضایی
  - ۴- فراهم آوردن امکانات گذران اوقات فراغت در فضاهای طبیعی و شبه طبیعی
  - ۵- حفاظت از اکوسیستم‌های طبیعی و شبه طبیعی ارزشمند
- در بهسازی تفرجگاه‌های پیرامون شهرها باید بهبود وضعیت موجود در کوتاه‌مدت و زمینه‌سازی برای رسیدن به وضع مطلوب در بلندمدت مورد توجه قرار گیرد. بنابراین در اینجا، اهداف بهسازی به هیچ‌وجه به ایجاد و توسعه فضاهای سبز محدود نمی‌شود؛ زیرا نمی‌توان از طبیعت، بدون مهار کردن و تحت کنترل درآوردن سایر کاربری‌ها حفاظت کرد.
- برقراری تعادل اکولوژیک در محیط طبیعی منطقه‌ی شهری، کاری طبیعت‌گرایانه است و برای تعداد زیادی از شهرهای کشور (که به حد افراطی منابع محیطی خود را تخریب کرده‌اند) یک ضرورت محسوب می‌شود.

منظور از به نظم درآوردن کاربری‌های مناطق طبیعی پیرامون شهر، تنها آرایش و زیباسازی محیط نیست؛ بلکه شامل شناسایی وضع موجود و تعیین قابلیت‌های مکانی قلمرو تفرجگاهی از نظر استقرار کاربری‌های گوناگون (مانند سکونت، زراعت، صنعت، خدمات، شبکه راه‌ها و مانند اینها) نیز هست. در این حالت، نقش‌های به دست

می‌آید که در آن، قابلیت‌های مکانی قلمرو اکولوژیک مشخص شده و برای هر نوع کاربری، مکانی مطلوب معین گردیده است. و ضرورتی ندارد، همه‌ی مکان‌های مشخص شده توسط کاربری‌های یاد شده اشغال شوند. مکان‌های تعیین شده برای استقرار نوعی کاربری خاص، می‌توانند تا زمان اشغال نهایی آزاد بمانند، ولی در هر صورت نباید به‌وسیله دیگر کاربری‌ها اشغال شوند.

در این شرایط اگر قرار باشد برخی کاربری‌ها در قلمرو اکولوژیک شهر جابه‌جا شوند (مناطق آلودک‌نشین، واحدهای مسکونی مستقر در شیب‌های تند، واحدهای صنعتی و خدماتی و مانند آن) می‌توان با استفاده از این روش، مکان‌های مناسب را برای استقرار مجدد آن‌ها نیز همواره در دسترس قرار داد. به هر حال، برقراری نظم فضایی در قلمرو اکولوژیک شهر مهم‌ترین زمینه برای توسعه و بهسازی چشم‌اندازهای طبیعی است.

فرآیندی که در برنامه‌ریزی برای ساماندهی تفرجگاه‌های بیرون شهرها باید مورد تبعیت قرار گیرد، به‌طور خلاصه عبارت است از:

۱- بررسی‌های عمومی و پایه؛ شامل مبانی نظری ساماندهی تفرجگاه‌ها و الگوی کامل توسعه منطقه.

۲- شناخت عمومی منطقه؛ شامل مشخصات طبیعی، جمعیتی، اداری و سیاسی

۳- انجام مطالعات اقتصادی و اجتماعی ویژه در حیطه نظام اجتماعی و فرهنگ گردشگری منطقه

۴- انجام تحقیقات کالبدی - کارکردی، گروه‌بندی تسهیلات و تجهیزات گردشگاهی، شبکه‌های دسترسی، تسهیلات اقامتی و مانند اینها

۵- شناخت امکانات و محدودیت‌ها

۶- پیش‌بینی تعداد و ترکیب گردشگران

۷- بررسی فعالیت‌های قابل توسعه در منطقه

۸- پیشنهاد برنامه راهبردی ساماندهی تفرجگاه

۹- پیشنهاد برنامه اجرایی ساماندهی با در نظر گرفتن تمام ملاحظات

طراحی، محیط‌زیستی و مانند آن

الگوی چشم‌انداز فضاهای طبیعی

در برنامه‌ریزی و طراحی چشم‌اندازهای طبیعی، انتخاب الگوی مناسب، اهمیت فراوان دارد. توجه به این نکته در ایران که طبیعتی بالقوه و بسیار متنوع دارد، از اهمیتی دو چندان برخوردار است؛ بنابراین در وهله نخست، طراح در مقابل این پرسش قرار می‌گیرد که برای باز زنده‌سازی فضاهای طبیعی تخریب شده و آلوده‌ای که پیش رو دارد، از چه الگویی باید پیروی کند؟ در چنین شرایطی دو حالت عمومی وجود دارد:

۱- پیروی از چشم‌انداز طبیعی منطقه یا در حقیقت الهام گرفتن از

الگوی طبیعت

۲- ایجاد چشم‌اندازهای جدید

در بسیاری از موارد می‌توان چشم‌انداز طبیعی قلمرو اکولوژیک شهر را الگوی طراحی به حساب آورد. ولی در مواردی که احیای چشم‌اندازهای طبیعی موجود هم نمی‌تواند نیازهای جامعه شهری را برآورده کند، باید چشم‌اندازهای طبیعی جدید احداث کرد.

انتخاب چشم‌انداز طبیعی منطقه به عنوان الگوی طراحی، مستلزم شناخت، ساخت، سیما، اکولوژی، تاریخ و توان چشم‌انداز طبیعی مورد نظر است. به‌طور کلی در چشم‌انداز شناسی کاربردی، دو وضعیت عمومی در نظر گرفته می‌شود:

۱- چشم‌انداز طبیعی بالقوه.

۲- چشم‌انداز طبیعی واقعی، یا چشم‌اندازی که هم اکنون وجود

دارد.

چشم‌انداز طبیعی بالقوه به دو مفهوم تفسیر می‌شود:

- ۱- چشم‌اندازی که اگر دخالت‌های گوناگون انسان بود، اکنون باید در منطقه موردنظر وجود می‌داشت.
  - ۲- چشم‌اندازی که اگر دخالت‌های انسان در محیط از هم اکنون متوقف گردد، در آینده تکامل طبیعت به وجود خواهد آمد.
- هر دو برداشت از مفهوم چشم‌انداز طبیعی بالقوه، از نظر کاربردی مهم است. در حالی که بر مبنای برداشت اول، انسان با استفاده از تکنیک‌های چشم‌اندازسازی به بازسازی چشم‌انداز اولیه می‌پردازد. در برداشت دوم، طبیعت را به حال خود رها می‌کند تا خود، سیمای واقعی خود را بیابد. در بهسازی چشم‌اندازهای طبیعی، معمولاً برداشت اول است که مورد استفاده قرار می‌گیرد و برداشت دوم، در حفاظت و بهسازی فضاهای طبیعی حفاظت شده کاربردی گسترده دارد.

فضاهای موازنه اکولوژیکی

موازنه، یعنی تولید مجدد آنچه به مصرف رسیده؛ از نیروی روحی و جسمی انسان گرفته تا هوا، آب، خاک و فضاهای طبیعی که عدم بازسازی و جایگزینی آن موجب بروز خسارت‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی می‌گردد. ایجاد فضای موازنه اکولوژیک نیز یکی دیگر از الزامات چشم‌اندازسازی است.

وظیفه فضاهای موازنه اکولوژیک، احیای منابع در زنجیره تولید، مصرف و بازسازی است. در مقابل فضاهای عمدتاً مصرف‌کننده شهری، باید فضاهایی را به وجود آورد که حداقل امکان احیا و تولید مجدد بخشی از آنچه در نتیجه گسترش شهرها و توسعه شهرنشینی به مصرف می‌رسد (هوا، آب، خاک) میسر شود و از این طریق در روند فرآیندهای جاری در محیط‌زیست، تعادل برقرار گردد. ایجاد چشم‌اندازهای طبیعی به‌عنوان فضاهای آزاد و برخوردار از کمترین سطوح ساخته شده،

کاری است در جهت موازنه اکولوژیک. ایجاد مناظر جنگلی، استپی، چشم‌اندازهای تالابی، دریاچه و مانند آن نیز از این جمله‌اند.

در شرایط کنونی بهتر است، چشم‌اندازهای طبیعی در قلمرو اکولوژیک شهرها به صورت فضاهای چندمنظوره برنامه‌ریزی و طراحی شوند، یعنی به صورت فضاهایی که به ایمن‌سازی محیط، رفع خرابی‌های موجود و کاهش آلودگی هوا به طور همزمان کمک می‌کنند.

طراحی چشم‌اندازهای جدید نیز باید به گونه‌ای باشد که بیننده ارتباط اکولوژیک چشم‌انداز را با فضایی که توسط آن اشغال شده، احساس کند. یک چشم‌انداز طبیعی، که همواره در ابعاد وسیع طراحی می‌شود و عملکردهایی گوناگون به عهده می‌گیرد را هرگز نباید با یک پارک و یا باغ مقایسه نمود. چشم‌انداز طبیعی باید طوری طراحی و ساخته شود که به استثنای برخی مراقبت‌های ابتدایی در سال‌های اولیه، به مراقبت‌های دیگری نیاز نداشته باشد و به مرور زمان به یک اکوسیستم فعال و خودگردان تبدیل شود. بنابراین برای طراحی در محیط‌های بیابانی و نیمه بیابانی، باید همواره توان اکولوژیک منطقه را مدنظر قرار داد.

نکته مهم در اینجا، دستیابی به حداقل وسعتی است که در آن یک چشم‌انداز می‌تواند به صورت اکوسیستمی سالم و خودگردان عمل کند. وسعت چشم‌اندازهای طبیعی که قرار است وظیفه موازنه اکولوژیک شهر همجوار خود را عهده‌دار شوند، باید به میزانی باشد که بعد از گذشت زمان، فرآیندهای اکولوژیک (در قالب کلی تولید، مصرف و احیا) بتوانند در آن جاری شوند. بدین منظور از فضاهای کوچک نمی‌توان استفاده کرد، مگر آن که از آن‌ها مراقبت دائمی شود و برای نگهداری آن‌ها هزینه‌ای هنگفت صرف شود.

در برنامه‌ریزی زیست‌محیطی، نظریه‌ای وجود دارد مبنی بر این